

## "חליפה לפי מידה": חוויות השירות של חיילים וחיילות על הקשת הטרגנסית בצה"ל

אורית שטלצר<sup>1</sup>

אוניברסיטת בן גוריון

### תקציר

מחקר זה בוחן את חוויות השירות הצבאי של חיילים וחיילות על הקשת הטרגנסית בצה"ל וחושף את דרכי התמודדותם בסביבה ארגונית היררכית זו. המחקר משתמש בפרדיגמה פרשנית-הבנייתית ומתבסס על ראיונות עומק עם 17 טרנסג'נדרים ששירתו בצה"ל בין השנים 2016, עת צה"ל הסדיר לראשונה את המענה לנושא, ל-2021. מהראיונות עלו שלוש תמות מרכזיות: חוויות היציאה מהארון בזמן השירות, לעיתים באופן חוזר ונשנה; הצבא כארגון מגדרי בינרי; ופרפורמנס ממוגדר בצבא. ייחודיות המחקר טמונה בהשמעת קולה של קבוצת מיעוט מודרת המצויה לרוב בשולי החברה, ובחשיפת האופן שבו המדיניות המוצהרת באה לידי ביטוי בתהליכי היטמעותם בצה"ל מנקודת מבטם של "בני הדור הראשון".

### "Tailored Suit": The Transgender Service Experience in the IDF

#### Abstract

This study explored the experiences of Israeli transgender youth in the IDF and revealed their coping mechanisms within this hierarchical and highly organized structure environment. The study used an interpretive-constructive paradigm based on in-depth interviews with 17 transgender youth who served in the IDF between 2016 and 2021. This point of time was selected due to the IDF statement published in 2016. This directive is the first time issues related to transgender military service were addressed in the IDF. Three main themes emerged from the interviews: The experience of coming out while serving in the army, often repeatedly; the army as a binary-gendered organization; and the army-gendered performance. This study sheds light for the first time on the experiences of a marginalized minority group often found on the fringes of society and reveals how the declared policy is reflected in the assimilation processes of transgender soldiers in the IDF from the point of view "first-generation".

**מילות מפתח:** שירות צבאי, טרנסג'נדרים, מגדר, פרפורמנס ממוגדר, צה"ל, הומולאומיות.

### מבוא

ישראל היא בין המדינות היחידות במערב שבהן קיים חוק שירות חובה בצבא. מודל הגיוס של צה"ל הוא יציב ומבוסס על עקרונות של גיוס חובה אוניברסלי לאזרחי המדינה היהודים, תוך איזון בין משרתי חובה, מילואים וקבע (לוי, 2009). חובה זו לכאורה אינה פוסחת על קבוצות שונות, למעט אם נמצאו סיבות הקבועות בחוק, כמו פטור גורף לערבים ולנשים חרדיות. צה"ל גם רואה חשיבות רבה במתן הזדמנות שווה לכל המתגייסים והמתגייסות למצות את כישוריהם ויכולותיהם ולשרת שירות משמעותי ותורם (לרר ולוי, 2020), והוא נתפס כ"צבא שוויוני", לנוכח השיעור הגבוה של נשים המשרתות שירות סדיר, ביחס לצבאות אחרים (Karazi-Presler et al., 2018).

<sup>1</sup> המאמר מבוסס על עבודת תזה בהנחיית ד"ר שרי אהרונים וד"ר עמל זיו, התכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בן גוריון.

החברה הישראלית נתפסה במהלך השנים כחברה מיליטריסטית, שרווחה בה הגמוניה לגבי השירות הצבאי, כמגדיר את גבולות הקולקטיב ומבנהו ושיקוליו מושתתים על שיקולים ביטחוניים (קימרלינג, 1993). מנקודת מבט זו, צה"ל אינו רק ארגון ביטחוני, אלא גם מערכת חברתית עם תפקיד חשוב בעיצוב האזרחות הישראלית והחברה הישראלית בכללותה. המושג "צבא העם" מציין את המעורבות הרחבה של האוכלוסייה, את חובת השירות הכללית ואת התפיסה של הצבא כמוסד לאומי שמייצג ומכיל את כל חלקי החברה. המבנה החברתי של "צבא העם", כפי שהתהווה במהלך השנים, לצד היותו ביטוי לכור היתוך והשמה עצמית, הוא גם מבנה חברתי בעל מחירים חברתיים, בהיותו מוסד מרכזי בתהליך גיבוש הזהות הלאומית הישראלית. באמצעות ההשתתפות של קבוצות בשירות הצבאי, הן משילות מעצמן זהויות, אינטרסים וסממנים פרטיקולריסטים לטובת זהות, סמלים, נאמנות ואינטרסים משותפים וכלל ישראליים (לרר, 2009; קימרלינג, 1993).

השירות בצה"ל, כאתר מרכזי בו מממשים האזרחים את אזרחותם, מהווה לפיכך מנגנון מרכזי של המדינה להכללה ולהדרה של פרטים בקולקטיב. התרומה לצבא ולביטחון המדינה היא משאב סמלי המומר בזכויות חברתיות וכן תבחין מרכזי בקביעת מעמדם האזרחי ומיקומם החברתי של קבוצות ופרטים (סמוחה, 1999; פלד, 1993). כך גם יוצר השירות הצבאי שונות בין הקבוצות המעמדיות, האתניות והמגדריות המרכיבות את החברה הישראלית.

למרות השינויים שחלו במודל גיוס ה"חובה", שהפך ברבות השנים למודל גיוס דיפרנציאלי בהתאם להסדרים של המדינה וצה"ל עם אוכלוסיות שונות בציבור הישראלי, עדיין ההזדהות עם הצבא משמשת בסיס איתן להגדרת הזהות הקולקטיבית היהודית בחברה הישראלית. ההכרעה הציבורית הישראלית, הנתפסת כאיתנה ויציבה בזכות שימור אתוס הנשען על מודל גיוס החובה לצה"ל, מלווה את ימי החברה הישראלית מאז קום המדינה. לנוכח תהליכים חברתיים וכלכליים ממושכים, הכרעה זו כבר איננה כה מוצקה ויציבה כבעבר. גם אם תהליכים אלו אינם ממוקמים בלב השיח הציבורי הישראלי, קיימות זה שנים עדויות מגוונות – מחקריות, תקשורתיות וציבוריות – המציפות קולות והדים של עמדות המערערות בגלוי על חובת השירות הצבאי בצה"ל, הנתפס כערך מקודש. שיח זה קורא לשנות באופן מהותי בקרב ציבורים ומגזרים שלמים בישראל את מודל גיוס החובה בישראל, שעליו מבוסס אתוס "צבא העם". קריאות אלו באות על רקע הירידה המתמשכת בשיעור הגברים חייבי גיוס המתגייסים לצה"ל (מלחי, 2021).

בקרב המלש"בים (מיועדים לשירות הביטחון) נמצאים גם צעירים על הקשת הטרונית.<sup>2</sup> בהתבסס על הנחת יסוד אשר לפיה קיימים שני מגדרים, "טרנסג'נדר" הוא מונח המתייחס לפרקטיקות הזדהות או התנהגות המערערות את ההלימה בין המין הביולוגי לזהות המגדרית שהאדם חווה. תחושה זו מתוארת לעיתים בתור "היוולדות בגוף הלא נכון" (קטרי, 2016).

בשנים האחרונות גיל הציאה מהארון ירד (Roberts, 2022; Turban et al., 2022), וניתן למצוא מספר הולך וגדל של בני נוער שעוד בטרם הגיוס מודעים לדיספוריה המגדרית שלהם.<sup>3</sup> למפגש עם צה"ל,

<sup>2</sup> בשל הגיוון, המורכבות והשונות בקרב האוכלוסייה, אשתמש במחקר במושגים טרנסג'נדר/טרנס/ צעירים על הקשת הטרונית לסירוגין ולשם קיצור, כשכוונתי לטווח זהויות מגדריות נונקונפורמיות רחב. <sup>3</sup> מצב שבו תחושת הזהות המגדרית של האדם אינה מתאימה למין הביולוגי (גבר/אשה) שהוכרז בלידה.

עם מסגרת היררכית, בינרית מגדרית ונוקשה, הדורשת קונפורמיות, עשויות להיות השלכות מורכבות עבור צעירים המתמודדים עם הצורך בהכרה סביבתית בשונותם. עם זאת, מפגש זה עשוי גם לתת לגיטימציה לזהות המגדרית הנבחרת של המתגייסים הטרנסים ואף להעצימה.

ב־2016 יצא צה"ל בפרסומים בתקשורת, לפיהם הוא מעודד גיוס מלש"בים על הקשת הטרנסית לשירות צבאי סדיר. הנוהל הצה"לי הסדיר לראשונה את הטיפול בחיילים טרנסג'נדרים ואת המענה הפרטני שיותאם להם בשיטת "חליפה לפי מידה", בין היתר ביחס לסביבת המגורים, ללבוש, ללשון הפנייה, לשיבוץ, לתנאי השירות ועוד. הקו הצה"לי המנחה, שייצגה תא"ל רחלי טבת־זיל בדיון בוועדה לביקורת המדינה (23 בפברואר 2016), הדגיש את אחריות צה"ל למעטפת שירות למתגייסים אלה שאמורה לתמוך בשירות משמעותי, חיובי ובחוויה טובה, מתוך הבנה שצה"ל הוא צבא העם. כך למעשה המדינה ביקשה לקדם תהליכי היטמעות להט"ביים בקולקטיב הלאומי.

על רקע טענת ההומולאומיות שהציעה הרטל (2021), מתעוררת השאלה גם בהקשר הצבאי: האומנם חלה היטמעות באופן המאפשר לחיילים וחיילות על הקשת הטרנסית לשמר את הזהות המגדרית? האם בעת גיוס אוכלוסייה זו לצה"ל, המדינה פועלת לשילובה בחברה הישראלית? והאם תהליך זה, שאפשר לכוונתו "טרנסלאומיות", מבטא מאמץ של הממסד לקדם את השתלבותה בקולקטיב הלאומי, ההגמוני והסיסג'נדר ובאתוס הציוני?

במרבית מדינות העולם המערבי לא נערכו כמעט מחקרים המתמקדים בחיילים וחיילות על הקשת הטרנסית בצבא. גם בישראל, שמוקמה במקום התשיעי והגבוה יחסית ב"מדד צבאי להט"בי" העולמי, לא נערך עד כה מחקר אשר סקר ובחן את שילוב אוכלוסיית הטרנסים בצה"ל ואת התמודדותם הייחודית עם המסגרת, המאופיינת בבינריות מגדרית עמוקה ונוקשה יותר ממסגרות אחרות. יתרה מזאת, טרם נבחן האופן שבו המדיניות הצה"לית המוצהרת פוגשת בתהליכי היטמעות להט"בים בקולקטיב הלאומי בפועל.

מחקר זה בוחן את האופן שבו חווה הדור הראשון של חיילים וחיילות על הקשת הטרנסית בצה"ל את תהליכי היטמעותו, תוך ניתוח נרטיבים אישיים הנובעים מיישום המדיניות הצה"לית המוצהרת בנושא. כמו כן המחקר מבקש להשמיע את קולה של אוכלוסייה מודרת זו ולהאיר את החוויה הצבאית מנקודת מבטה.

## הצבא והסדר המגדרי

החשיבה והניהול של חיילים, מגדר ומיניות אינם חדשים, אך הרעיון של חיילים להט"בים המהווים קבוצה דמוגרפית מסוימת או היסטוריה צבאית להט"בית שניתן לחקור באופן שיטתי הוא מודרני לחלוטין, והתפתח לצד לקסיקון מתוחכם יותר והבנה של מין, מגדר ומיניות. צבא הולנד היה הראשון, ב־1974, שאפשר ללהט"בים לשרת בגלוי. לעומתו, לצבאות רבים בעולם יש עדיין מדיניות המגבילה הכללת מיעוטים מיניים או מגדריים במדינה. העדכניות של היסטוריית מדיניות זו והנוף העכשווי המשתנה עבור חיילים להט"בים בצבאות שונים בעולם גורמים להתפתחות לא אחידה או עקבית של נוף היסטוריוגרפי בנושא זה (Whitt, 2022).

בשני העשורים האחרונים, מדיניות גיוס להט"בים לצבאות במרבית מדינות נאט"ו, ומדינות ידידות כישראל, עברה שינויים רבים. במדינות רבות מתגאה הצבא ביישום של ערכים חברתיים כמו כבוד

לזולת, הכרה בזכויות אדם וביכולת הפרט לממש את הפוטנציאל שלו, לצד שילוב נקודות מבט והחלטות חדשניות בזכות הגיוון, גם באמצעות גיוס טרנסים (Polchar et al., 2014). ההצדקה המוסרית בערך מניעת ההפליה במוסד הצבאי ניכרת במדיניות הצבא האוסטרלי, שתעדף נשים, אבוריג'נים, אנשים מרקעים מגוונים תרבותית ולשונית, בעלי מוגבלויות, להט"בים ואינטרסקסים, כוח עבודה מבוגר ונוער (Australian Government Department of Defense, 2017).

לעומת זאת, מדינות אחרות מקדשות את הערכים הביטחוניים שעליהם מתבסס הצבא, כגון מוכנות מבצעית ללחימה, ואוסרות על שירות טרנסג'נדרים בטענה ששירותם יפגע בצרכים צבאיים אלה. בארצות הברית רווחה מ־1993 מדיניות שכונתה DADT - Don't ask Don't tell, שאפשרה לאוכלוסיית הלהט"ב לשרת בצבא ובלבד ש"ישארו בארון", לצד איסור לשאול אותם לגבי נטייתם המינית או לעסוק בה (Dietert & Dentice, 2015). המדיניות נבעה מחשש ששירותם עלול לפגוע בדריכות המבצעית, במורל ובלכידות היחידה, ההכרחיים לתפקוד הצבא (Goodwin & Chemerinsky, 2019). ביטול מדיניות זו ב־2011 לא כלל את הטרנסג'נדרים ששירתו ונאלצו להסתיר את זהותם, בשל מדיניות רפואית שאסרה שירות של מי שנחשב בעל הפרעה פסיכוסקסואלית, טרנסקסואלים, או מי שביצעו שינוי מגדרי (Kameg, 2020). ב־2016, הטענות אשר לפיהן שירות גלוי של טרנסים בצבא האמריקאי פוגע בלכידות ובמוכנות הצבאית וכרוך בעלויות בריאות יקרות נבדקו בהשוואה לצבאות מערביים אחרים והופרכו, וצבאות ידידים אף טענו כי שילוב שירות טרנסים דווקא מקנה יתרון ביצירת כוח כוללני מגוון (Goodwin & Chemerinsky, 2019). עם זאת, החלת האיסור מחדש כעבור זמן קצר, המחישה כי שינויים דינמיים אלה מושפעים באופן תדיר מנסיבות פוליטיות באותה מדינה ואינם חלק מתהליך חד־כיווני.

ב־2021, 21 מדינות מערביות מגייסות טרנסג'נדרים באופן גלוי בשורות צבאן: שוודיה, בריטניה, ספרד, נורבגיה, הולנד, ישראל, גרמניה, צ'כיה, צרפת, פינלנד, אסטוניה, דנמרק, קנדה, בוליביה, ניו זילנד, אוסטרליה, בלגיה, ברזיל, צ'ילה, אירלנד ואוסטרליה (Whitt, 2022).

צה"ל, אחד הגופים הגדולים בישראל, מכונן סדר מגדרי באופן בולט עוד מיום הקמתו. הגיוס לצבא ותהליך החיול של נשים וגברים מבוסס על סיווג המין הביולוגי כמתועד במסמכי המדינה הרשמיים, והוא בעל משמעויות ארגוניות הנוגעות ללבוש ולהופעה חיצונית, לתנאי השירות, להזדמנויות תעסוקתיות ולהטבות למיניהן. יזרעאלי (1999) טענה כי צה"ל מייצר סדר מגדרי פנימי באמצעות שתי פרקטיקות פיקוח: האחת בירוקרטית ארגונית, האוכפת את התפיסה הגברית באמצעות פקודות, מסלולי שירות מוגדרים וכדומה, והשנייה – פיקוח זהותי פטרנליסטי, המשקף באופן מסורתי את תפקידי המינים, אשר עשוי לבוא לידי ביטוי בנורמות תרבותיות שולטות.

עקב שינויים חברתיים ורפורמות משפטיות ופוליטיות, מאז שנות ה־90 עבר צה"ל שינוי מבני, הכולל מעבר ממסלולי שירות מופרדים לגברים ולנשים למבנים הקוראים תיגר על החלוקה המגדרית הדיכוטומית (Karazi-Presler et al., 2018). שינויים אלה שהתייחסו לאופני שילוב נשים ממקום של מיעוט מגדרי מודר, סללו דרך גם לשילוב מיעוטים נוספים שהודרו עד לפני שנים אחדות, בשל נטייתם המינית או זהותם המגדרית.

## להט"בים בצה"ל

שירותם של הומוסקסואלים בצבא הישראלי נתפס במהלך השנים כמאיים על ההטרור נורמטיביות ועל ההפרדה בין רעות גברית ובין אהבה גברית. הוראות הצבא משנת 1983 הגבילו את שירותם הצבאי של הומוסקסואלים (גרוס, 2000). גם לאחר שההומוסקסואליות הוצאה ממדרג האבחנות הפסיכיאטריות DSM-4, עדיין נחשבה הנטייה ההומוסקסואלית כמסוכנת בצבא (Kaplan & Rosenmann, 2012).

ב-1993, בעקבות דיון ציבורי, ראש הממשלה דאז יצחק רבין הביע את עמדתו כי אין מקום לאפליה של הומואים ולסביות בצה"ל. בעקבות דבריו, הוכנסו שינויים בהוראות הקבע של אגף כוח האדם בצבא והודגש עקרון השוויון בשירות הצבאי. שינויים אלו סימלו שינוי מהותי במדיניות הצבאית, ומאז להט"בים משרתים בכל התפקידים בצה"ל, מה שמצביע על זיהויים הברור עם המדינה והלאומיות הישראלית במציאות הנוכחית (הרטל, 2021). עד לשנת 1998, בוטלו בישראל כל הפקודות וההוראות העוסקות בחיילים הומוסקסואלים או המגבילות את שירותם (גרוס ואחרים, 2016). למרות צעד רשמי זה, חיילים הומוסקסואלים ששירתו ביחידות קרביות בחרו להימנע מחשיפה והפרידו בין חייהם האישיים לצבא (קפלן, 1999).

השינוי המהותי במעמד הקהילה הגאה בישראל שחל בשנות ה-2000 התגבר לאחר הרצח בברנוער (2013), עם התחזקות היחסים, לכאורה, בין הקהילה הגאה לממסד הישראלי באופן שאפשר רווח תדמיתי למדינה ולמוסדותיה, לצד שילוב וקבלה עבור הקהילה. מאבקי הקהילה הלהט"בית היו בעלי אופי שהלם את הסדר החברתי הקיים והבטיח זכויות למי שמשתייך למוסדותיו ומשתתף בהם (גרוס ואחרים, 2016). בעקבות השינויים החוקתיים ומיסוד זכויות הלהט"ב, החלה להתפתח פוליטיקה של היטמעות, לצד הופעת קבוצות רדיקליות המתנגדות להיטמעות ומבקרות את הנורמליזציה המוסדית. אומנם גם בתחילת המאה ה-21 עדיין קיימים מקרים של הומופוביה והטרדות על רקע נטייה מינית וזהות מגדרית, אך למרות זאת תנועות להט"ב בישראל עוברות תהליך של נורמליזציה ויש הכרה ציבורית נרחבת בלהט"בים יהודים-ישראלים כחלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית (הרטל, 2021). כך התקבל גם מאבקם של ההומואים לשוויון בשירות הצבאי, קרי בתפקיד שהמוסדות הלאומיים-ציוניים ייעדו לגברים (גרוס ואחרים, 2016).

המונח "הומולאומיות", שטבעה ג'סביר פואר (Puar, 2018), מתאר את השילוב בין נורמטיביות (תהליכים ופרטיקות של היטמעות כמו נישואין, הורות ושירות צבאי) ובין לאומיות (שייכות למדינת הלאום). "הומונורמטיביות" מתייחסת לפרקטיקות מיניות של להט"בים במסגרת ערכים נאור-ליברליים. מנקודת מבט פמיניסטית, המדינה יכולה לסייע בקבלת להט"בים כחלק מהקולקטיב הלאומי, ובכך לתמוך בתהליכים של הומולאומיות. מונח זה מסייע להבנת מבנה ההזדמנויות הפוליטי של קבוצות להט"ב, כמו גם את הדינמיקה של הכלה והדרה שלהן. באופן זה, הומולאומיות בישראל מתפקדת כמנגנון שמרחיב את גבולות הלאומיות כדי להכיל תנועות להט"ביות ולתמוך בהן, אך באותו זמן מקדם הדרה כלפי קבוצות שמאגרות את השיח הלאומי הדומיננטי. הרטל (2021) טוענת כי המדינה יכולה לקדם תהליכי הומולאומיות ולהרחיב היטמעות להט"בים בקולקטיב הלאומי.

בהסתכלות על המניעים האישיים של להט"בים לגיוס, הרי שהשירות בצה"ל עשוי להיות מושפע מ"מוטיווציה נורמטיבית", המבוססת על כך שהפרט פועל באופן שנתפס כמקובל ולגיטימי בדפוסים החברתיים, ולא דווקא בגלל אידאולוגיה או צורך קיומי (גל, 2015). רוב הצעירים הישראלים רואים בשירותם הצבאי מעין טקס גיבוש של זהותם הישראלית וחלק מקשר חיובי עם קבוצת גילם (Speckhard & Paz, 2014).

בשנים האחרונות ניכרת פתיחות גוברת בצה"ל גם כלפי העיסוק בזהויות טרנסיות. עד 2016 לא הייתה לצה"ל מדיניות רשמית כלפי שירות טרנסים. נוהל רשמי נכתב רק באמצע שנה זו, בעקבות פניית ארגוני הקהילה לוועדה לביקורת המדינה בבקשה לקבלת התייחסות צה"לית מוסדרת לנושא גיוס טרנסים לצבא. סביב תקופה זו, יצא צה"ל בגל פרסומים בתקשורת שלפיהם הוא מרחיב גיוס טרנסג'נדרים לשורותיו, זאת במסגרת נוהל "חליפה מותאמת", המסדיר את הטיפול בחיילים טרנסג'נדרים, תוך שילובם באחד משני מסלולי הביניים. לשם כך נוצרה מדיניות מותאמת עם כללי אצבע ל"מעבר" בין מסלולי השירות הממוגדרים, לרבות תנאי השירות המאפיינים את השירות במסלולים אלה (שירות כחייל או כחיילת) (צה"ל, 2016).

השילוב המוצלח לכאורה של להט"בים בצה"ל הוא מושא לגאווה של מוסדות השלטון כחלק ממדיניות "פינקווינג"<sup>4</sup>. לצד זאת, גם סוכני תרבות ומפורסמים למיניהם מפיצים את המסר שהמהפכה הגאה הצליחה, וכי בעלי כל הזהויות המיניות והמגדריות משולבים בשנים האחרונות בשירות סדיר בצה"ל (אוחובסקי, 2020). האומנם חלה היטמעות באופן המאפשר לחיילים וחיילות על הקשת הטרנסית לשמר את זהותם המגדרית?

כדי לעמוד על מורכבות הגיוס הצבאי של טרנסים, שבבחירתם להתגייס משמרים במובן מסוים קודים הגמוניים ומטפחים את האתוס הציוני, ולא רק חותרים תחת הדימוי הסיסג'נדר שלו, מחקר זה בוחן את המפגש של הדור הראשון של חיילים וחיילות על הקשת הטרנסית שהתגייסו לצה"ל. חקר אוכלוסייה זו חיוני בשל התופעה החברתית של משטור זהויות מגדריות וקיבוען, אשר כופה משטרי הצדקה בצורת תיוג, ענישה והרחקה לצורך שימור מערך החיים ההטרנורמטיבי והגדרות מיניות שמרניות (פוקו, 1996). כך, טרנסג'נדרים רבים מוצאים עצמם ללא אפשרות להסדיר את מעמדם החוקי והחברתי. הם מושא לאפליה, לנידוי ולאלימות, ונדחקים לשולי החברה, בשל גינוי והכחדת נורמות של גיוון ובחירה (ברשטלינג, 2012). המסגרת הצבאית אינה שונה בהיבט זה.

מחקר זה מבקש להצטרף להתפתחות המחקר הלהט"בי בישראל בשדה הצבאי, התפתחות שמקבילה למאבק לגיוס ולהשוואת תנאי שירות של להט"ב בצבא, כמו גם למציאות החברתית (קמה, 2014), כפי שבאים לידי ביטוי בשדות ובדיסציפלינות שונות דוגמת תחומי התקשורת והקולנוע (פדבה, 2019), בשדה הגאוגרפי (הרטל, 2021) ובשדה הדתי (בן לולו, 2018).

המחקר אף מבקש להקשיב לקולם של המודרים, המצויים בדרך כלל בשולי החברה עקב שונותם המגדרית, באמצעות ניתוח נרטיבים המתארים חוויות אישיות מהשירות הצבאי. שאלות המחקר

<sup>4</sup> פינקווינג (pinkwashing) - מדיניות של שימוש בזכויות להט"ב, על מנת לטפח תדמית של מדינה ליברלית ונאורה ולהסיט את תשומת הלב מאי-שוויון אזרחי והפרת זכויות אדם ביחס לקבוצות אחרות.

הן: 1. מהם התהליכים והאירועים במהלך שירותם הצבאי שנצרכו בזיכרונם והשפיעו על תפיסת הזהות שלהם? 2. כיצד חוו חיילים וחיילות אלה את הצבא כארגון ממוגדר?

## מתודולוגיה

המחקר מבוסס על ראיונות חצי מובנים עם 17 טרנסג'נדרים יהודים ששירתו בצה"ל בשנים 2016–2021. זהו הדור הראשון של חיילים וחיילות על הקשת הטרנסית אשר התגייסו סמוך לפרסום הנוהל הרשמי ב-2016 או אחריו. קריטריון נוסף להכללה במחקר היה מודעות לדיספוריה המגדרית טרם הגיוס או בכל שלב במהלכו והצהרה בפני גורם צבאי מוסמך על הזהות המגדרית העכשווית (על הקשת הטרנסית, בכל הגדרה מגדרית קיימת).

מרבית המרואיינים נולדו בארץ, למדו 12 שנות לימוד ומעלה והגיעו ממשפחות חילוניות ועירוניות ממעמד הביניים. 5 מתוכם שירתו בחיל האוויר, 2 הוכשרו במסלול חובשים, 3 שובצו לתפקידי מודיעין ותקשוב, 2 שירתו בתפקידים מקצועיים, 2 בחיל החינוך, אחד בתפקיד לוחמה בגדודים המעורבים ואחד בתפקיד תומך לחימה. כמו כן הרוב המכריע השלים שירות צבאי מלא. תהליך הכניסה לשדה החל כשנה לפני תחילת המחקר. במפגשים עם נציגים מעמותת "מעברים לקשת הטרנסית" וחיפוש ברשתות חברתיות, נבדק מי התגייס לצה"ל ועונה על תנאי המחקר. בשל מאפייני סגירות האוכלוסייה והיעדר מאגר מידע מסודר, הוקדש זמן רב לאיתור מועמדים. ההערכה היא כי כ-200 חיילים וחיילות על הקשת הטרנסית שירתו בצה"ל שירות מלא עד מועד המחקר. מצה"ל לא התקבל נתון מדויק.

המשתתפים אותרו באמצעות פרסום ברשתות החברתיות, בארגונים ובקבוצות ייעודיות לאוכלוסייה ובפנייה לדמויות בממשק עם הקהילה (כמו עו"ס להט"ב). נעשה גם שימוש בשיטת "כדור השלג". טופס ייעודי שימש לבדיקת עמידה בתנאי המחקר. הוחלט לכלול את כל העומדים בתנאים ללא קשר למאפייני שירותם או ליחידה שבה שירתו, כדי לקבל תמונה מגוונת ככל האפשר. יש לציין כי 15 מהפניות לא ענו על התנאים (שירות בהווה, תאריך שחרור שחל לפני למעלה מחמש שנים או משך שירות קצר מאוד). עם חלקם התקיימו שיחות טלפוניות שתרמו להבנת הרקע למחקר. מכיוון שמידת האמון של המרואיינים עשויה להשפיע על נכונותם לחשוף פרטים רגישים (הרצוג, 2014), הושקע מאמץ בבניית אמון, תוך הדגשה שהמחקר אינו מטעם מוסד או ארגון כלשהו. המחקר התבסס על הפרדיגמה הפרשנית-הבנייתית, שלפיה המציאות הנחוות נוצרת משפה ומחשיבה של אנשים (זילבר, 2021). המחקר ההבנייתי עוסק באירועים חברתיים שקרו במצבים מסוימים ומנסה לפרש את משמעות התופעה, מרכיביה והשלכותיה (שלסקי, 2007). חשיבות סיפורי המרואיינים טמונה בתיאוריהם, בהתאם למציאות הפנימית ולהקשרי החיים שפעלו בהם (קרומר-נבו וסידר, 2014).

נקודת המוצא הייתה הבנת החוויות של המשרתים מהקשת הטרנסית במבט רטרוספקטיבי: תפיסת התודעה החווייתית שלהם וניתוח ההקשרים שבהם התקיימה החוויה. השימוש בסיפורי המרואיינים, לשם הסבר והצדקה של מחשבותיהם ומעשיהם, מעניק איכות מבנית לחוויה (שקדי, 2003). הריאיון נפתח בשאלה פתוחה: "ספר לי על חוויית השירות שלך בצה"ל". שאלה זו נבחרה כדי לאפשר בניית סיפור סובייקטיבי. לאחר מכן נוספו שאלות להרחבה ולהסבר, בהתבסס על

שאלות רוחב ממדריך הריאיון. הראיונות התקיימו בשנים 2020–2021, בזום או פנים אל פנים, נמשכו 45–90 דקות, הוקלטו ותומללו.

המחקר קיבל את אישור ועדת האתיקה של אוניברסיטת בן-גוריון והמשתתפים חתמו על טופס הסכמה מדעת. ניתנה להם האפשרות לפרוש מהמחקר בכל שלב. בשימוש בציטוטים נעשה מאמץ לשמור על אותנטיות והבאת הדברים כלשונם, תוך טשטוש פרטים מזהים. בשל השתייכות המשתתפים לאוכלוסייה פגיעה בחברה, ובפרט לנוכח החשיפה החיצונית הכפויה של תהליך ההתאמה המגדרית, הוקפד שלא להציג שאלות פולשניות או אישיות מדי.

הראיונות נקראו תחילה קריאה כללית, ולאחר מכן נעשו כמה קריאות והאזנות ממוקדות. בכל קריאה נחשף רובד נוסף של ממצאים (לביא-טובין, 2021). באמצעות ניתוח תמטי נמצאו דפוסים מרכזיים שעלו בקרב רוב המרואיינים מזוויות שונות. בשלב הבא נקרא כל ריאיון שוב כמכלול המורכב ממספר תמות שסומנו בו. לבסוף, הציטוטים מכל ריאיון רוכזו תחת תמה או תתי-תמה. ההבנה של הממצאים כחוקרת איכותנית נתונה בתוך הקשר חברתי-תרבותי (דושניק, 2011). בואן ושארמז מדגישים את חשיבות 'הרגישות התאורטית' של החוקרת, המייחדת את פרשנותה (Bowen, 2006; Charamaz, 2000). למרות הרקע התעסוקתי של החוקרת וניסיונה בתחומי הארגון, המגדר והגיוס, ובפרט כמי שבאה מעולם סיסג'נדר ובינרי, ועם רקע מקצועי בארגון ביטחוני מקביל בתחומים משיקים, הוקפד כי פרשנות הממצאים תתבסס על תחומי ידע תאורטיים ומושגיים רלוונטיים למחקר.

בשלבי המחקר השונים ניהלה החוקרת יומן מחקר שבו תועדו הקשיים, התחושות וההתלבטויות. כך למשל, לאחר הראיונות תועדו תחושות האמפתיה והריחוק שנוצרו עם המרואיינים. ניתן דגש מיוחד לכך שלנוכח הקרבה שנוצרה בין החוקרת לגורמים שונים בצה"ל, יש חשיבות להקפיד על הזרה בבחינת הממצאים ובניתוחם ולהרחיקם, במידת האפשר, מהתחושות והחוויית האישיות. חוקרים רבים נמנעים מלחקור קבוצות חברתיות ופרטים הנמצאים בעמדת כוח חברתי נמוכה משלהם, מסיבות אתיות. יש הסוברים שרק חוקרים השייכים לאותה קבוצה יוכלו לחקור אותה (משגב, 2014). לנוכח זאת ניכר הקושי בהבנת המורכבות הנפשית והמנטלית שעמה התמודדו המרואיינים במחקר. לפיכך נעזרה החוקרת מעת לעת באדם טרנסג'נדר להבנת נקודות המבט והחווייה (באופן תמטי, ללא פרטים מזהים), כדי להימנע מגישה אתנוצנטרית.

## ממצאים

### תמה ראשונה: היציאה מהארון בצבא

התמה הראשונה עוסקת בהיבטים הקשורים ליציאה מהארון של החיילים על הקשת הטרנסית בשירות הצבאי: הגורמים להחלטה, בחירת העיתוי, שיקולים מקלים או מקשים, התהליך והפרקטיקות הנלוות אליו, ההשלכות והתגובות.

סדג'וויק (Sedgwick, 1991) טוענת כי הארון הוא מאפיין בסיסי במרחב החברתי של להט"בים. לדבריה, היציאה מהארון מאופיינת באלסטיות, שכן גם מי שיצא מהארון באופן כללי עשוי לבחור להישאר בארון באופן מודע בפני אנשים מסוימים משיקולים אישיים או אינסטרומנטליים. במפגש



עם אנשים חדשים נדרשת הערכה מחדש של רלוונטיות החשיפה, בהתאם להערכת הסיכון לאבדן זכויות או לפגיעה.

יותר ממחצית מהמרווינים החלו את תהליך גיבוש הזהות המגדרית לפני הגיוס, ודיווחו על כך לגורמי המיון בצבא או למש"קית המגדר<sup>5</sup> במהלך מפגשי המיון. הם התגייסו בזהות המגדרית שלהם. כשליש מהמרווינים טרם גיבשו את זהותם המגדרית בעת הגיוס ולכן התגייסו כסיסג'נדרים. האחרים<sup>6</sup> התגייסו כסיסג'נדרים, כשתהליך ההתלבטות החל דווקא בתוך המסגרת הצבאית. ששון לוי (2010) טוענת כי הציר המרכזי בצבא הוא הזהות הגברית של החייל הקרבי הלוחם וכל הזהויות האחרות נבחנות ביחס אליו. לדבריה, הצבא מסמן הבדלים ברורים וקוטביים בין המינים ונותן ערכיות עליונה לגברים. כל משחק בזהויות ושילוב ביניהן מערער את גבולות הזהות ומכונן זהות מגדרית אלטרנטיבית שנעה בין הזהויות.

עם כניסת אדם טרנסג'נדר לצבא, מתרחשים כמה תהליכים: ראשית, עליו לעדכן את הגורמים הצבאיים הרלוונטיים במגדר העדכני כדי לקבל תנאי שירות בהתאם. שנית, מדובר בתהליך התפתחות אישי מתמשך. עדכון הגורמים מהווה מעין "יציאה מהארון" בפני סמכות צבאית ומשמש תנאי ראשון להנעת תהליך צבאי בירוקרטי, שיישב את הדיסוננס עם התהליך האישי ויפחית את תחושת הדוחק ואי־ההלימה המגדרית.

בשל אופיו הממוגדר של הצבא, חוויות המשרתים משקפות התמודדות עם אתגרים רבים של הצגת העצמי, הסתגלות, קבלה חברתית, רגשות סותרים ותנאי שירות דיכטומיים. הם בוחנים את היתכנות היציאה מהארון במרחב הצבאי כחלק ממכלול מרחבי חייהם. מייקל, חייל טרנסג'נדר שהתגייס כחיילת לחיל האוויר ויצא מהארון במהלך שירותו, התייחס לגיוס כנקודת מפנה גרסיבית בחייו:

*לפני הצבא כאילו הייתי מאוד מחוץ לארון, מאוד מוצהר וזה, אבל הצבא פשוט הכניס אותי לארון, עמוק [...] אז התגייסתי כבת [...] רק חצי שנה או שמונה חודשים לפני סוף השירות, יצאתי מהארון כטרנס, ומהארון בכלל.*

מרווינים נוספים ציינו כי המעבר לסביבה צבאית לא מוכרת, המאופיינת בתרבות גברית מאצ'ואיסטית, הוביל לרגרסיה בתהליך המגדרי ולצורך בניהול רגשות ובהסתרת זהותם המגדרית, לעיתים עד כדי גיוס עם לשון פנייה ותנאי שירות לפי המין הביולוגי שבו נולדו. חזרה לארון במרחב הצבאי עלולה להביא לחיים כפולים: במגדר הרצוי בחיים הפרטיים ובמגדר הקודם במסגרת הצבאית.

הממצאים לגבי דפוס היציאה מהארון במרחבים השונים אינם אחידים. בעוד שחלק מהחיילים בחרו בארון מחשש לאי־הכלת זהויות טרנסיות בצבא, אחרים ראו במרחב הצבאי קרקע פורייה וזרז לשינוי

<sup>5</sup> חיילת בשירות סדיר מיחידת היוה"ם, המשמשת אשת קשר לפניות ולליווי מלש"בים, חיילים וחיילות על הקשת הטרנסית.

<sup>6</sup> מצב בו אדם חש התאמה בין זהותו המגדרית ובין ייעודו המגדרי.

זהותם המגדרית. זהותו המגדרית של איתמר, טרנסג'נדר שהתגייס כחיילת לחיל החינוך, התגבשה בתוך המסגרת הצבאית ובעקבות זאת החליט לצאת מהארון:

*באותה נקודה, החיים שלי היו ממש מחולקים לשני חצאים. יש את הבית, שבו אני בת עד הנקודה שיצאתי מהארון, וגם אז, איזה כמה חודשים שבהם אנחנו לא מדברים על זה עדיין, לא מצליחים לאכול את זה. ויש את הצבא שבו אני בן, ונוח לי, סבבה לי.*

ממצא זה עולה בקנה אחד עם הספרות המראה כי חיילים להט"בים מתמודדים עם אתגרים משמעותיים בהחלטה לצאת מהארון במסגרת הצבאית (McNamara, 2019). הסביבה הצבאית, הנתפסת כשמרנית ומבוססת על נורמות חברתיות ומגדריות נוקשות, עלולה להקשות על חיילים להט"בים לחשוף את זהותם בשל חשש מאפליה, הטרדה או סטיגמה מצד חברים או מפקדים. רבים מעדיפים להישאר בארון, אלא אם הם מזהים תמיכה וקבלה בסביבה הצבאית. נוסף על כך, היציאה מהארון עלולה לערער את תחושת השייכות והביטחון, במיוחד במצבי תלות הדדית כמו קרב או אימונים אינטנסיביים.

במחקר הנוכחי נמצא כי מרואיינים שהמרחב הצבאי היה הראשון (ולעיתים הבלעדי) שהשפיע על גיבוש זהותם המגדרית, ציינו את ההשפעה החיובית של חבריהם ליחידה כחלק מההכלה והקבלה שלהן זכו. העיתוי שבו בחרו לחשוף את זהותם המגדרית הושפע מהבסיס, מהחיל ומהסובבים אותם. מרואיינים אלו דיווחו על חוויה עם נרטיב חיובי כאשר פגשו בתגובות אוהדות. התפיסה הגברית-מאצ'ואיסטית בצבא באה לידי ביטוי גם בהליך 'מיונה' של ימית, טרנסג'נדרית שהתגייסה כחייל. מועמדותה הוסרה על הסף, בשל הסטיגמה הטמונה באי-התאמתה למאפיינים המנטליים הגבריים:

*היה לי שיער ארוך יחסית, כי אז התחלתי להאריך אותו [...]. כנראה חשב שאני בחורה, ואז הוא הבין את הסיפור של הטרנסית, אמר שפחות יתאים לי להיות שם כי אני טרנסית וזה, והרוב שם אוכלוסייה לא הכי נחמדה לנושא. זה קצת עיצבן אותי, זה כאילו אפליה, מה אתם?*

אם כן, הפער בין החשש המוגבר מהצגת העצמי המגדרי ובין המציאות והצורך הנובע בניהול הרגשות הושפע מהזהירות שנקטו ביציאה מהארון רק כשהעריכו שהתנאים לכך מיטיבים מבחינת העיתוי והנמענים. ניתן להציע התבוננות על דברים אלה מפרספקטיבה של ניהול רושם, תוך שימוש בתאוריות של גופמן (Goffman, 1959) והוכשילד (Hochschild, 1979) בתחום הסוציולוגיה של רגשות.

במערכת הצבאית קיימת הבניה מגדרית מסורתית המציבה אתגרים נוספים בפני חיילים טרנסג'נדרים, במיוחד אלה הנמצאים בתהליך מעבר מגדרי. הם נדרשים להתאים את רגשותיהם והתנהגותם לגבולות המגדריים שהצבא מגדיר כ"גברי" או "נשי". כך, רגשותיהם עשויים להיות מורכבים בשל חוויות אפשריות של דחייה, בידוד או אפליה מצד אחד, ותחושת גאווה ושייכות מצד שני. תחושת השייכות לצבא, המייצגת ערכים של לאומיות והקרבה אישית, עלולה להתנגש עם

חוויית של חוסר קבלה עקב זהותם הטרנסג'נדרית. בהקשר זה, הגישה הסוציולוגית של הרגשות מציעה לראות את הלחץ הכפול בו הם נמצאים: הרצון להשתלב במערכת הצבאית והנורמות שלה, לצד הצורך להישאר נאמנים לעצמם ולזהותם האישית.

לאורך הראיונות נמצאו שתי מוטיוציות מרכזיות שהניעו ליציאה מהארון: אינסטרומנטלית וחברתית. הראשונה נועדה לעדכון מפקדים או הסביבה, בעיקר לשם קבלת תנאי שירות רצויים המותאמים להעלאת ההלימה המגדרית בהופעתם החיצונית. השנייה נבעה מסיבות חברתיות - הרצון לזכות בהכרה חברתית בזהות המגדרית השונה מצד המפקדים והחיילים. צורך זה קיים תמיד, במידה כזו או אחרת, לעיתים במשולב עם הצורך האינסטרומנטלי:

*מבחינתי היו שתי מטרות מרכזיות: אחד זה להגיד 'זה מה שאני', ומצד שני ללמד, כאילו. ולשמחתי היו גם מספיק סיטואציות במדיה: היה את קונצ'טה באירוויזיון, אז, והיה מישו באחת התוכניות, כזה כוכב נולד... היו מלא טרנסים וטרנסיות במדיה פתאום, אז למזלי זה ממש, כאילו התחבר לאיזה משהו (איתמר)*

הצורך בהנכחה אישית של הזהות המגדרית קיבל חיזוק מדמויות מוכרות ומקובלות שהתפרסמו באותה תקופה. הדבר הקל על איתמר ביציאתו מהארון במרחב הצבאי, בפרט בשנים שבהן תדירות פרסום הכתבות באמצעי התקשורת על אודות ידוענים שנודעו כטרנסג'נדרים הייתה עדיין נמוכה. גם כשהיציאה מהארון נבעה ממניעים אינסטרומנטליים, רבים מהמראיינים בחרו בהצהרה פומבית על זהותם המגדרית. הם תיארו נטייה בקרב המפקדים לעודד יצירת 'מופע' קבוצתי. לטענתם, המפקדים ביקשו למנוע אירועי טרנספוביה ורצו 'לפתור' את ההפרה המגדרית ביחידתם. לשם כך נטו לסייע להם בתהליך ההכרזה, ובמקרים אחדים נראה שאף ביקשו מהם לעשות זאת או האיצו בהם.

*"המפקד הישיר שלי, שהיה ראש הענף, המליץ לי בחום להגיד לקצינים שאני טרנסית, כדי שלא ישמעו את זה בתור רכילות. הוא אמר לי שהוא לא מחייב אותי לעשות את זה. אני חושבת שלקח לי כמה ימים ועשיתי את זה והתגובות היו פשוט כאילו ... סבבה!" (אסתר, שהתגייסה כטרנסג'נדרית)*

נמצא שבמקרים רבים פנו החיילים לאיש טיפול, פסיכולוג או קצין בריאות הנפש לתכנון מופע ה'הכרזה'. איש המקצוע שוחח עם החיילים, תרם להבשלת ההחלטה והנגיש את האופן שבו יוכלו להביא את זהותם המגדרית לידיעה וקבלה של סובביהם ביחידה, תוך מתן תשומת לב לרווחתם הנפשית ולציפיותיהם מה"מעמד" המדובר.

*היה קבוע ערב בבסיס שכל שבוע היה משהו אחר וביקשתי מהמפקדת שלי לעשות הרצאה. המטפלת שליוותה אותי עזרה לי ממש לעשות מצגת וזה היה אחד הדברים המהממים, אנשים ממש נהנו לדבר על זה, לשאול שאלות, לשמוע, זה היה ערב היציאה מהארון כאילו [...] זה היה ממש חוויה יפהפייה. (איתמר)*

אירוע ההכרזה הפומבית נצרב בזיכרוננו של איתמר כאירוע מכונן ומכיל, ששולב כחלק משגרת מטה קבועה (ערב יחידה) ש'ריככה' את המעמד והעניקה לו אופי חברתי ונעים, על אף המסגרת הצבאית. עם זאת, חשוב לציין שגם תכנון מראש לא תמיד ריכך את החוויה או תרם בהכרח לבשלות לביצועה. בראיונות נמצאו דרכים מגוונות ליציאה מהארון, שנפרסו כשתי וערב: הערב, ציר שנע בין פיזור רמזים מעידים במשך הזמן ובין הצהרה פומבית גלויה. השתי, כמוטיב היררכי: ציר שנע בין יציאה מהארון תחילה בפני עמיתים מאותה דרגה ועד למפקדים בראש הפירמידה, או להיפך. בכל מקרה ניכר כי היציאה הפומבית מהארון הייתה חוויה מכוננת שנצרכה בזיכרונם, לרבות המתח, ההכנה וחלקו של המפקד בה.

ממש חששתי מאיך הוא (הקצין שלי) יגיב, כי הוא היה בחור חזק, אגרסיבי כזה, צועק על כולם. אני זוכר שישבתי אצלו במשרד ואמרתי לו "עכשיו אני מייקל, אני טרנס", והוא אמר, 'אה... אוקיי!', ומה זה? כאילו הוא לא ידע אפילו מה זה המושג 'טרנס'. אז סיפרתי לו מה זה טרנס בשבילי ומה זה טרנס בכללי. אז הוא אמר 'סבבה [...] וישר שינה את לשון הפנייה, והתייחס אלי רגיל. אני זוכר שהוא אמר לי, 'תודה ששיתפת אותי, חשוב לי!' ומאז באמת התקרבנו יותר, הוא היה בא ונותן לי צ'פחות כאלה כמו שהוא היה עושה עם שאר הבנים, לבנות לא היה עושה, כי הוא לא ירביץ לבנות, אז זה היה קצת כזה, אישור לגבריות שלי, לזה שאני בן. (מייקל)

מייקל העז לעדכן על זהותו המגדרית בפני מפקד שנתפס בעיניו כדמות צבאית מאצ'ואיסטית, סמכותית ומחוספסת. המפקד השיב לו במחוות גופניות ממוגדרות המביעות הכרה במגדרו, כמעין אשור לזהותו.

דפוס ייחודי נוסף שתואר באופן בולט בחוויות המרואיינים הוא יציאה חוזרת ונשנית מהארון, בהקשרים שונים, פעמים רבות ללא הכנה מוקדמת. תהליך חוזר ונשנה של עדכון הזהות המגדרית עשוי להתחיל כבר בהליך הגיוס. אסתר מנתה בימיה הראשונים בשירות יציאה חוזרת ונשנית מהארון בפני שישה גורמים רשמיים:

למי סיפרתי בהתחלה? הגעתי לקצין מיון של ###, הוא שלח אותי לקב"ן, הקב"ן שם הקלות, ושלח אותי בחזרה לקצין, הקצין שלח אותי לחיל XXX, קצין של החיל שאל אותי איך לפנות, אמרתי לו "את", הוא אמר לי "אתה", והוא שלח אותי לבסיס ###. כשהגעתי לבסיס הם לא ידעו שום דבר מראש, הם הבינו שיש סיטואציה, ושלחו אותי לפגישה אחת בקריה, משם המשכתי לפגישה שנייה וזהו. (אסתר)

היציאה מהארון בצבא מתעצמת בשל האחידות החיצונית ותנאי השירות הדומים הנדרשים מכלל המשרתים. חיילים החורגים מהנורמה משבשים את התנהלות שרשרת הגיוס והקליטה ודורשים יחס ייחודי בכל שלב בירוקרטי. הארגון דורש בראש ובראשונה אישור של גורם רפואי לדיספוריה המגדרית, כלומר לחריגותו של הפרט, ובהמשך עדכון מפקדים וגורמי תנאי שירות ורפואה, שייתנו מענה בתנאי השירות המהווים חלק ממאפייני הבירוקרטיה הצבאית, כגון מדים מתאימים ושיבוצים

במשימות ממוגדרות. במישור החברתי, הפרט עשוי לבקש לשנות לשון פנייה, שם ומראה חיצוני, מה שמחייב אותו להתייחס שוב ושוב לזהותו המגדרית החדשה. שרשרת היציאות מהארון עשויה לגרור תגובות חיוביות, קבלת הפרט והכלתו כחלק בלתי נפרד מהקבוצה, ואף דאגה של החיילים בצוות לצורכי חברים לקבוצה (הקפדה על זמני מקלחות עבורו, שמירת פרטיותו בחדר, הגנה מפני התייחסויות להט"בופוביות וכדומה). עם זאת, עלולות להיות לה גם השלכות אחרות:

*החלק הכי קריטי זה אנשים שלא מכירים אותי, שאין להם איך לדעת עליי שאני טרנסג'נדר, בניגוד לכל האנשים שעכשיו איתי [...] פתאום דף חדש, אני צריך מחדש לצאת מהארון, אני צריך שוב פעם לספר לכולם [...] הבנתי שאצטרך להמשיך לצאת מהארון, כל עוד אני משרת, לאורך כל התקופה [...]. כמה אורות שהבהבו גרמו לי להבין שאולי אני אצטרך להשקיע יותר מאמצים משחשבתי בלהישאר ואולי זה קצת יותר מדי בשבילי. (חן)*

חן התגייס כטרנסג'נדר לשירות קרבי בגדוד מעורב. כחלק מסבבי ההכשרה הצטרפו חיילים חדשים, דבר שגרם לדריכות מתמדת מחשש להתייחסויות הנוגעות לזהותו ולשמירת פרטיותו וצרכיו. כשהצוות המוכר עמד להתחלף החליט חן לפרוש מהיחידה המבצעית שבה שירת. נמצא שדפוס היציאה החוזרת והנשנית מהארון הוביל במקרים מסוימים לירידה במוטיבציה, להתרחקות יזומה מהבסיס או לרצון בשינוי תפקיד צבאי.

אם כן, ניכר כי נושא היציאה מהארון והצורך בניהול חוויית הצגת העצמי, כפי שנתמך מנקודת המבט הסוציולוגית על רגשות (Goffman, 1959; Hochschild, 1979), הם מוטיבים מרכזיים השזורים כחוט השני בחוויות המשרתים הטרנסג'נדרים בצבא ומהווים גורם משמעותי גם בתמות הבאות. חרף המרחב הצבאי הנתפס כחיצוני ומנוכר, עם בירוקרטיות נוקשות ומסורת גברית מחוספסת, ממרבית הראיונות עלה שהתגובות למופע היציאה מהארון, שבו ניצב החייל, הפרט, במרכז למופע וידוי אישי, הפתיעו והפיגו את החששות המוקדמים:

*זה גם בא אחרי הרבה זמן שהייתי בארון, אז היה לי נורא קשה לספר את זה, כאילו משהו בולע, את המילים, במיוחד לאנשים אחרים, אה... כן, אני כל כך שמחה שעברתי את זה, והצלחתי לעשות את זה גם. אם אני הייתי מסיימת את השירות הצבאי, בלי זה, זה היה מבאס נורא (שחף)*

### תמה שנייה: תפיסת הצבא כגוף ממוגדר

תפיסת הצבא כגוף ממוגדר היא תמה מרכזית בסיפורם של מרבית המרואיינים והמרואיינות שהתגייסו בסמוך לשנים שבהן החל תהליך 'מיסוד' גיוס הטרנסים והטרנסיות לצה"ל. תפיסה זו נובעת בין השאר מההידיעה שבצה"ל משרתים חיילים וחיילות בהתאם למין הביולוגי שבו נולדו ומהיעדר היכרות מוקדמת עם טרנסים ששירתו בצה"ל וידע בנושא. תפיסתם זו, לצד הבנת חריגותם המגדרית, גרמה להתלבטויות ולחששות בנוגע לגיוס, כפי שמתאר ארי:

ההצהרה הייתה 'צה' ל יעשה ככל הניתן כדי לקבל...', וההורים שלי נורא התרגשו כששמעו את זה [...] והגעתי לבקו"ם [...] וראיתי כמה הם לא מעוניינים לגייס באמת, ככה זה הרגיש לי. רשמו אותי לרופא גברים [...] נכנסתי לרופא גברים והצגתי לו את המסמכים, הוא קרא לאח, ואמר לו, כאילו אני לא בחדר, דיבר בגוף שלישי 'אם אין לזה האשכים עדיין, מה אני אמור לבדוק?' [...] חצוף ממש! ושלחו אותי לקב"ן, אפילו שלא ביקשתי, והקב"ן, וואי זה גם היה משפיל, פתאום הכול עולה לי... אני דיברתי אתו בראיון בזכר, והוא תמלל למי שיושבת לידו בנקבה [...] יצאתי משם מאוד מאוד מושפל, ובכיתי בלי סוף.

ארי הוא דוגמה לדור הראשון של החיילים שהתגייסו בסמוך להצהרה הצה"לית. להצהרה, כרפורמה שהוחלה על ארגון היררכי ובירוקרטי נוקשה, עם מוטת שליטה רחבה, נדרש זמן הטמעה ארוך, שעלול לכלול 'תקלות', כמתואר בדבריו. בן-אל שהתגייס כטרנסג'נדר פנה מראש למש"קית המגדר, המשמשת מעין סוכנת מערכתית למדיניות, להסדרת התנאים הממוגדרים:

התקשרתי ללשכת יוה"ל"ם ואמרתי להם שאני טרנס ושאני רוצה להתגייס, כחצי שנה לפני הגיוס שלי. העבירו אותי אוטומטית למשקית טרנסים, משקית מגדר שקיימת בצה"ל... אז כשאני התגייסתי זאת הייתה הראשונה בתפקיד [...] אמרתי לה שאני טרנס, שאני רוצה כזה מדי בנים, ושאני כזה חדר לבד, וכאילו כל מה שקשור לזה. והיא אמרה לי גם שתדע שכאילו צה"ל מכיר בך והכל, אבל בגלל שכתוב לך 'נקבה' בתעודת זהות אתה תלך לטירונות של בנות...

מהראיונות עלה שלשם גיוס או שירות בצבא בזהות מגדרית שונה, נדרש אישור מקצועי הקובע אי-הלימה שנראית כמעין 'איכשירות' מבחינה מגדרית, ביחס לזהויות הקיימות בצבא. האישור נבחן ונקבע בשדה בריאות הנפש, המהווה אחד מבסיסי הכוח הארגוניים החזקים ביותר להגדרת הגבולות הרצויים בארגון ושמירתם. אישור זה מאפשר תיקון האנומליה ('ה'תקלה'), כך שתתאפשר הסדרה בירוקרטית, כלומר שיבוצו מחדש של הפרט באחת משתי הקטגוריות המוכרות שמסלולן נשלט על ידי הארגון. מייקל מפרט:

הצבא מאד מתוסבך עם החוקים שלו. מדים זה רק אחרי... בירוקרטיות והרבה דפים לחתום עליהם, להצהיר שאני בן, ולקבל מכתב... שיש לי דיספוריה מגדרית, כדי שבאמת יכירו בי זה דרך ה... קב"ן [...] זה הרבה בלגן, בשביל דבר מאוד בסיסי".

אחד הממצאים המרכזיים עסק בסוגיית המגורים והלינה הנפרדת. אף שחלק מהמרוויינים מבינים את ההיגיון במגורים נפרדים, הם אינם מקבלים אותו ואף מערערים עליו.

מבחינת הצבא אני חיילת, אבל מבחינה ביולוגית יש לי עדיין איבר מין זכרי, ועושים הפרדה, אז זכרים לא יכולים להיכנס למגורי בנות, אבל גם לא יכולתי להיכנס לשני המגורים. כביכול, לא יכולתי להיכנס למגורי בנים כי אני בת, ולא לבנות כי אני זכר. (ליבי)

כדי "להצדיק" פרקטיקה של מגורים נפרדים, עולה מהראיונות כי יש צורך להניח הנחה או 'לוודא' באופן כלשהו קיומה של אי־הלימה מגדרית, אשר מבחינת מוסדות הצבא באה לידי ביטוי בצורה הבסיסית והפרטית ביותר: גניטליה. ארי, לדוגמה, התגייס כחייל טרנסג'נדר ותיאר את תהליך קליטתו ביחידה החדשה:

הוא [המפקד הבכיר] אמר לי [...] 'אז יש לך איבר מין נשי?', אמרתי 'כן', ואז אמר לי 'אוקיי, אני מצטער [...] אם איבר המין שלך נשי אז אין לי ברירה, אלא לשים אותך בחדר לבד, כי כאילו מבחינת שילוב ראוי, אני לא יכול לשים מישהו שהוא נקבה עם אנשים שהם זכר.

ניכר ששני הצדדים מבינים שהמצב פוגע בפרטיות ומביך, והפרדה זו עומדת בסתירה לצורך בשילוב הפרט בקבוצה. עם זאת, כל צד ממלא את חלקו כדי לקיים לכאורה את ההנחה הצבאית הממדרת, גם אם אינה מיטיבה עם החייל. הממצאים מראים כי למרות עמימות הנוהל הצה"לי שפורסם ב־2016, התפתחה פרקטיקה של סיווג בירוקרטי למטרות כמו מגורים, כשמיקום המגורים נקבע לפי "נקודת ייחוס" של גניטליה – אפילו אם היא מדומיינת, שהרי ככלל לא רואים או יודעים אותה. מאחר שחיילים שמתגייסים בגיל 18 לא עוברים לרוב ניתוח לשינוי מין, נגזר עליהם ברוב המקרים מגורים מבודדים.

עצבן אותי שאף אחד לא מסתכל ורואה אותי כאינדיבידואל ולא כטרנס [...] למה אני צריך להיות לבד? קשה לקום בבוקר לבד, ללכת לישון ולחזור בערב גם לבד, זה מאוד בודד, מאוד באסה! תחשבי: להגיע למקום חדש, אתה לא מכיר אף אחד אתה מגיע ומבודדים אותך ישר. הרבה מה־vibe בצבא הוא בחדרים ובמקלחות, זאת הייתה חוויה מאוד מתסכלת. (דור)

מתיאור חוויתו של דור ניתן ללמוד על הקלות שבה פרקטיקה של 'התאמה' באמצעות מגורים נפרדים הפכה לפרקטיקה של הדרה והרחקה חברתית. ההרחקה הממוסדת של החריגים מגדרית מקבלת משנה תוקף בעת היעדר משאבים מערכתיים (חדרים פנויים), באופן המשקף את סדרי העדיפויות ההגמוניים בארגון. לפי מורגן (2010, עמ' 186), "הטיות מגדריות מצויות בצורות סמליות המעצבות את התרבות הארגונית, כולל בריטואלים יומיומיים שיכולים לשמש להכללת בני אדם או להוצאתם מן הכלל, ולעיתים הם אכן מיועדים להשיג מטרה זו ממש".

חיילים טרנסים תיארו מצבים שבהם בנוסף לבידוד החברתי, התערערו הוודאות והיציבות של תנאי המחיה הבסיסיים שלהם בצבא, מקום הלינה ו/או המקלחת. טנייה, חיילת טרנסג'נדרית שעם יציאתה מהארון בסמוך למעבר לבסיס חדש, עודכנה בדבר הפרדתה המוחלטת מסביבתה המגדרית, טוענת להפליה:

פרקטית אני יכולה להבין: כאילו הגיוני שלא ישימו אותי [במגורי הבנות] בחדרים יותר גדולים שאפשר לשים בהם שש בנות, הם שמו אותי [לבד] באחד שטכנית היו אמורים להכניס ארבע. זה ממש Isolation [...] זה גם פרקטית כמו שחרם בבית ספר עובד, לגרום לבן אדם להרגיש רע, פשוט עושים לו בידוד חברתי, אז פה זה פיזי ופרקטי.

דבריה של טנייה מדגימים בצורה מובהקת את הדפוס של "שיח כפול": בידוד והדרת טרנסג'נדרים במסווה של הכלה והתאמה. ניתן להקביל זאת לפער שבין המדיניות המוצהרת להיטמעותם בפועל; טנייה זועקת וחושפת שאין כאן היטמעות בקולקטיב, כי אם נידי ממו. אם כן, תמה זו הציגה את האופן שבו המרואיינים חוו את המרחב הצבאי הממוגדר וההסללה הסיסג'נדרית למסלול השירות הבינרי שיועד להם, לרבות עמדתם בנוגע למדיניות שילובם באותה אוטונומיה צבאית ממוגדרת. נמצא כי חרף ההצהרה הצה"לית והפוטנציאל הטמון בה בהקלת המתח הגלום בשירותם של החיילים - הטמעתה בארגון היררכי, בירוקרטי, בינרי ונוקשה, אורכת זמן. הם תיארו תהליך בירוקרטי ארוך ומתיש בדרך לקבלת הכרה בזוהרתם המגדרית, כתלוי בבעלי הכוח ובאשרור ההכרה בדמות תנאי שירות ממוגדרים.

### תמה שלישית: פרפורמנס צבאי מגדרי

ההופעה החיצונית הנדרשת והנאכפת בצבא, ממוגדרת בתכליתה ומהווה חלק מהפרפורמנס של החיילים. על פי חוקי הצבא, המדים הממוגדרים וההופעה החיצונית, כמכלול, צריכים להיות בהלימה מוחלטת למגדר החייל או החיילת. רם, חייל טרנסג'נדר בשלבי שינוי מגדרי, נותן ביטוי להכרתו הרשמית ולהיענותו החיובית לכללי המיצג הצה"לי הנדרש:

*מבחינת צה"ל, כשאני צריך להיות על מדים, אני צריך לעשות את זה נכון.*

ההופעה החיצונית ולבוש מדים ממוגדרים מהווים שני היבטים בלתי נפרדים התלויים זה בזה במידה רבה. לדוגמה, חייל אינו מורשה להתהלך באבזור ובתספורת נשית בעודו לובש מדי בנים ולהפך. אוהד, טרנסג'נדר אבינרי שהחל שינוי מגדרי בצבא, נותן תוקף לתחושת חוסר ההלימה בין הצהרת הזהות המגדרית לנראות המגדרית הלוקה בחסר, בשל המדים שסימנו אותו כבת:

*הדבר שהיה הכי דחוף לי כל השירות היה מדי בנים, ולא קיבלתי את זה מעולם. בשלב מסוים פשוט הסברתי לכולם שאני בן במדי בנות [...] זה משהו שנורא הפריע לי כי ידעתי שאני תמיד מסומן כ... כנקבה! כי אני לובש מדים של בנות בצה"ל. זה היה לי מאוד קשה.*

ניתן לראות שההנחיה הצה"לית מתקפת את האבחנה המגדרית הבינרית ומאשררת את תוקפה, גם במחיר של פגיעה במרחב הזהותי האישי.

עוד עלה בקרב המרואיינים תסכול עקב אי-ההלימה בין הפרפורמנס הצבאי, שלו הם נדרשים במופע ריטואלי יומי קבוע, ובין הפרפורמנס המגדרי שאליו הם שואפים. הם תיארו גם את רצונם ליהנות כמו כולם מריטואלים שלהם זוכה כל חייל בצה"ל: קבלת מדים והחזרתם, 'גזירת חוגר' וכדומה. ניתן לראות כי החיילים הטרנסים מוכנים להחליש ולעיתים לוותר על תוקף זהותם המגדרית האישית, כדי לאשרר את הזהות המגדרית הקולקטיבית.

דוגמה נוספת שממחישה את המשא ומתן בין דרישות הקולקטיב לערכי הפרט והצורך להיטמע, עולה מכך שלצד הטקסים הארגוניים הרשמיים, קיימים גם טקסים חברתיים והענקת דרגות, שהם אבני דרך במסלול השירות של הפרט. אלמוג תיארה:

*קיבלתי [את המדים] בדיוק לפני שקיבלתי את הדרגה. זה התאים לי בטיימינג, כי היה מאוד חשוב לי להגיע לפחות לפריסת הדרגה האחרונה על מדי נשים.*



אלמוג התעקשה להגיע למעמד שבו ניצבה במרכז, בהופעה חיצונית שהלמה את המגדר שלה. מעמד זה תואר על ידה כאירוע מכיל משמעותי, שנצרב בזיכרונה בשל היותו אקט רשמי במרחב הצבאי שביטא הכרה פומבית בה, הן מבחינה מקצועית (דרגה) הן מבחינה מגדרית-אישית (חיילת). אם כן, ההופעה החיצונית ותהליך קבלת המדים הממוגדרים משקפים את הפרפורמנס כאתר לסימון מגדרי קולקטיבי שאינו נתון לשיקול דעת הפרט, בתוך מרחב צבאי נוקשה וקבוע, המייצג את משטרי הנורמליזציה הצבאיים.

היבט נוסף הכרוך בהופעה החיצונית הוא שלב ה'נראות במעבר'. תהליך המעבר למגדר השני מהווה תקופת מעבר שאורכת כמה חודשים לפחות, ניכר גם בשינוי גופני חיצוני ובמהלכו נבנים גם הדימוי הגופני המגדרי כאישה או כגבר.

למרות הזמן הדרוש לשינוי חיצוני, הנוהל הצה"לי מכיר בהופעה חיצונית ממוגדרת מלאה ואינו מתחשב בשלבי ביניים. תקופת המעבר אינה מוכרת רשמית וגורמת סבל רב לחיילים המתחילים בהליך התאמה מגדרית במהלך השירות. חשוב לזכור כי בתקופה זו, המאפיינת כל הליך התאמה מגדרית, החריגות בנראות במעבר בולטת במיוחד בסביבה הצבאית. אלמוג, טרנסג'נדרית שזהותה המגדרית התפתחה במהלך שירותה, תיארה את הצורך והאבסורד שבקיום הופעה מגדרית דיכוטומית.

*[ניהלתי] שיחות בטלפון עם המש"ק מגדר ונשאלתי: "את זה או זה?", במילים אחרות "את רוצה להיות בן בצבא או את רוצה להיות בת בצבא?" [...] ציפיתי לאיזושהי הדרגתיות [...] מאוד חשוב להדגיש שצה"ל לא יודע להכיר בתהליך של יציאה מהארון, הוא יודע לקבל לפני שהוא יודע לקבל אחרי. אין לו ביניים [...] וזה משהו שמאוד הקשה על התהליך, כי לא יוצאים מהארון בחצי יום, וגם לא בחודש...*

מצבי ביניים אלה שחוו חיילים בתהליך שינוי מגדרי בתוך ארגון שדרש הופעה חיצונית בינרית דיכוטומית התרחשו, פעמים רבות, בעת שהתמודדו ברזמנית עם תהליכים אישיים, משפחתיים וחברתיים. בניגוד למרחבי חיים אחרים, החיילים לא יכלו להדיר עצמם מהמרחב הצבאי או לבחור אם להיות נוכחים בו במהלך תקופה זו.

ניכר כי הזהות המגדרית הא־בינרית עומדת בסתירה לתפיסה המגדרית הדיכוטומית שעליה מבוסס הצבא. שאלת הא־בינריות בצבא היא סוג של אוקסימורון מערכתית: כיצד, אם בכלל, רצוי או ייתכן שינוי מערכתי, שהוא בגדר התאמה פרדוקסלית של שילוב לבנים עגולות בין אבני מבצר עתיק הבנוי על יסודות גבריים מיליטריסטיים? אלכס, שיצא מהארון כבעל זהות מגדרית א־בינרית במהלך שירותו, תיאר את תחושתו:

*איך להיות קווירי בתוך הדבר הזה? זה כמו: איך להיות בצבא ולא להיות.*

ההתנגשות בין ערכים בסיסיים המאפיינים את הצבא לערכים העשויים לאפיין מלש"בים וחיילים, כפי שהוצג בדברי המרואיינים, באה לידי ביטוי במתח מתמיד בין ערכים סותרים לכאורה: אחדות

מול התחשבות בצרכים מיוחדים, והשירות הצבאי כמאפשר ביטוי ומימוש עצמי לעומת הכפפת הפרט לצורכי המערכת.

מאחר שצה"ל נודע כ"צבא העם", הרי שהמדיניות בנוגע לתהליך קליטת האוכלוסיות השונות אל בין שורותיו נעה מראש על הרצף שבין שני הערכים, בעוד שלעיתים ההתייחסות הלא פורמלית של יחידות מסוימות או של מפקדים לפרטים תמוקם במקום אחר ברצף, בדרך כלל לכיוון ערכי הפרט או צרכיו. מוביליות זו היא המחיר שצריך הצבא "לשלם" הן מבחינה פוליטית כמדיניות מוצהרת (בגיוס חרדים או צעירים על הרצף האוטיסטי, למשל), הן כ'עגול פינות' לא פורמלי כדי לשמר בצבא פרטים מאוכלוסיות אלו.

טנייה, טרנסג'נדרית שיצאה מהארון בסמוך לתחילת שירותה, העבירה ביקורת על הנוקשות הצבאית חסרת ההיגיון, לדעתה, שביסוד שלילת האפשרות להופעה חיצונית מעורבת לחיילים אבינריים. היא הציעה שימוש בפרקטיקות קיימות בצבא (פטורים שונים), לשם השעיית משטרי ההצדקה במקרים ספציפיים וסידור מחדש של גבולות ההנחיה (יכולת לבצע את התפקיד):

*המצב לא טוב, צה"ל לא מכיר בקונספט הזה [...] אין דבר כזה מדי בנים ושיער ארוך, אין לק וגלח. זה נורא אידיאלי בעיני [...] למה אי אפשר לתת לכל אחד את הפטורים שמתאימים לו? כאילו זה לא חייב לבוא תחת פטור הופעה אבינרית, לא חייבים ליצור כזה דבר, אפשר להשתמש במה שיש. ואני יודעת על מישהי, שמשרת עכשיו, שבא מבית דתי, אז היא מגדלת זקן, והוא, היא, הוא רוצה להאריך שיער, וצה"ל לא מסכים [...] ובעיניי זה קצת ביזיון, כי גם מה אכפת לצה"ל שחיילים יגדלו שיער [...] וגם אם בנות יכולות לעשות את התפקיד הזה עם שיער ארוך, אז למה בנים לא? זה נהלים קצת דבילים בעיניי. צריך להתחיל להיות קצת יותר יצירתי בקטע הזה.*

טנייה שואלת לכאורה: מדוע אי אפשר לאשר את שתי הזהויות בעת ובעונה אחת? הביקורת שלה על השירות הצבאי היא רדיקלית, וניכרים בה סממנים של ביקורת פוליטית לצד חתרנות ביצועית, המבקשים לאפשר חופש בחירה לפרט במערכת הממסדית. גם שחף הרחיקה לכת בביקורתה והציעה לבטל נהלים בינריים (מדים, משך שירות) לטובת נוהל כללי שאינו מגדרי, מסיבות שלדעתה מוצדקות – ארגונית (כלכלית ופיזית) ומדינית:

*שיעשו לבוש אחיד, לכל צה"ל [...] יוניסקס. זה גם חסכוני, זה לא גם מידות, מה שהיה עוזר (למדי הנשים שלוחצים על איברי המין). כמובן כל הקטע של תעודת זהות: צבא זה דמוגרפיה אחרת מאשר המדינה שלנו, לא צריך לעבוד לפי המדינה עצמה [...] שאם אדם צריך להיות מיוצג, לא לפי מגדר, או בן או בת, שיתנו לפחות את האפשרות הזאתי (שחף)*

החיילים והחיילות הטרנסג'נדרים ניהלו משא ומתן על הכרה ארגונית בזהותם המגדרית במסגרת הצבאית, שבה מוכתבים כללי הנראות הנדרשים. עם זאת, מגוון הזהויות הטרנסיות כולל גם אבינריות, והתמודדותם מורכבת עוד יותר. הכרה באבינריות מגדרית בצבא הייתה עלולה לסמן מבחינת הארגון "נזילות מגדרית" – אנטיתזה ליסודות הסדר הארגוני – והייתה עלולה לערערם.

עירוב סימנים מגדריים מחייב שינוי רדיקלי מאוד, לא פחות משינויים אחרים שנראו גם הם כחותרים תחת יסודות המבנה הצבאי אולם כבר החלו להתקיים, כגון שירות קרבי של נשים ושירות להט"ב בצבא.

הסדר הארגוני הנוקשה מאפיין את כל מוסדות הצבא ונאכף באמצעות גופי האכיפה הרשמיים – משטר ומשמעת ומשטרה צבאית. פרקטיקת האכיפה שלהם מושתתת על משטרי הצדקה הדורשים סדר ומשמעת כתנאי הכרחי למילוי משימותיו הייעודיות של הצבא בשמירה על ביטחון המדינה. לסיכום, ההופעה החיצונית הממוגדרת בצה"ל היא סוגיה חשובה עבור חיילים וחיילות טרנסג'נדרים, בין שהתגייסו מחוץ לארון ועברו תהליך שינוי מגדרי טרם גיוסם ובין שזהותם המגדרית התגבשה במהלך השירות. במקרה השני, הייתה למרכיבי הפרפורמנס השפעה מכרעת על תהליכי גיבוש הזהות המגדרית והשינוי החיצוני שעברו. השפעה זו באה לידי ביטוי בהתנגשות שבין שינוי גופני איטי ובין הנחיה מערכתית לשינוי נראות חיצונית של מדים והופעה ממוגדרת.

## דיון

המחקר הנוכחי עסק בחוויית השירות בצה"ל של 17 חיילים וחיילות על הקשת הטרנסית, שסיפרו על תהליכים, אירועים וחוויית מכילות ומדירות שנצרכו בזיכרונם ושאיננו בתקופת גיוסם או שירותם הצבאי. מטרת המחקר הייתה לעמוד על האופן שבו המדיניות הצה"לית המוצהרת בדבר גיוס מלש"בים על הקשת הטרנסית לשירות צבאי סדיר באה לידי ביטוי בתהליכי היטמעות הדור הראשון של חיילים אלה. כך, מטרת המחקר הייתה לשמוע את קולם כאוכלוסייה מודרת ולנסות להבין את החוויה הצבאית מנקודת מבטם.

התמה הראשונה שירטטה חוויה של כניסה למרחב חדש, נוקשה וממוגדר ואת משמעות חריגותם בעבור הארגון. בשונה מממצאי המחקר של רייכרט (2012), שהראו כי טרנסים וטרנסיות בחרו במפגשיהם עם המערכת הרפואית מתי להיחשף ובפני מי להיחשף כדי להימנע מדחייה ואפליה, במחקר הנוכחי עלה כי חיילים ומלש"בים טרנסים במפגשם עם המערכת הצה"לית אינם מחזיקים בשליטה מלאה על חשיפתם האישית. זאת מאחר שהשיבוץ ליחידה ולתפקיד, לאופי השירות ולתנאיו, הוכתבו להם במרחב צבאי המדגיש זהות קולקטיבית אחידה. בתנאים אלה נדרשו החיילים והחיילות לגייס כוחות נפש ולהסתגל, בד בבד עם התמודדות אישית ומגדרית בחזיתות כפיות נוספות. הדבר הוביל פעמים רבות לאימוץ פרקטיקות של ניהול הרושם והצגת העצמי, בהן הסתרה, ריצוי, הימנעות או הישארות בארון. נראה כי רגשותיהם נעו בין הרצון להשתייך למערכת צבאית בעלת נורמות מגדריות מסורתיות ובין ההכרה בזהותם המגדרית האישית. השימוש בתאוריות של גופמן (Goffman, 1959) על ניהול רושם והוכשילד (Hochschild, 1979) על עבודה רגשית מדגיש את הצורך המתמיד של חיילים אלה לנהל ולהתאים את רגשותיהם כדי לעמוד בציפיות החברתיות והתרבותיות שמכתיבה המסגרת הצבאית.

נמצא כי על אף מורכבותם של מאפייני היציאה מהארון במרחבים השונים והקשיים הכרוכים בהם, במקרים אחדים דווקא המרחב הצבאי החדש היווה זרז לגיבוש הזהות המגדרית וליציאה מהארון. במקרים אלה ציינו המרואיינים לטובה את הקבלה שזכו לה ביחידות שבהן שירתו. הכרה בזהותם

המגדרית באה לידי ביטוי, בין השאר, באמצעות שינוי לשון הפנייה אליהם, במחוות גופניות ובפרקטיקות שונות של סימון גופני ממוגדר.

במהלך הראיונות עלו גורמים אחדים שהשפיעו על החלטת החיילים בנוגע ליציאה מהארון: הסביבה שבה שירתו, תחושת הביטחון שחשו בזהותם המגדרית או לחלופין מידת האיום עליה בסביבה הצבאית רוויית מאפיינים מאצ'ואיסטיים. עוד עלה כי לעיתים מחשש לתגובות שליליות ופוגעניות נטו חלקם להמתין עם הצגת העצמי ל"קהל אוהד", מכיל וסובלני.

ממצא חשוב היה הפער הניכר בין חששם ובין התגובות החיוביות והמקבלות שזכו להן ואשר הפכו את החוויה לחיובית ולמשמעותית בעבורם. ייתכן שהדבר נבע מעיתוי החשיפה שנבחר כשהעריכו שהתנאים לכך מיטיבים. ניתן להצביע על שני גורמים (לעיתים משולבים) להחלטה בדבר עיתוי היציאה מהארון ואופנה: הצורך האינסטרומנטלי בשינוי תנאי שירות ממוגדרים והצורך החברתי בהכרה בזהותם המגדרית השונה.

פרקטיקות היציאה מהארון, כפי שעלו מהממצאים, נעו בין פיזור רמזים וצעדים חיצוניים מהוססים שהעידו על זהותם המגדרית, ובין הצהרה בפני המפקדים או הצהרה פומבית בפני הצוות. תהליך זה לווה לעיתים בסיוע ובתמיכת איש מקצוע צבאי או אזרחי ולעיתים כרך תכנון מוקדם עם מפקד או מפקדת שרצו לסייע, כמו גם ליישב את הפרת האחידות המגדרית שנוצרה.

סדג'וויק (2010) טענה שבכל מפגש עם קבוצה חדשה נוצר הארון מעצמו מחדש בקרבם, זאת בשל הנחת הסיסג'נדריות או ההטרסקסואליות שהצד השני מפעיל. ארון זה מאלץ את החייל או החיילת לערוך חישובים והתאמות ולהחליט אם להישאר בו או לצאת ממנו. תהליך מורכב ורגיש זה, שהיווה מוטיב מרכזי השזור כחוט השני בחווייתם של החיילים הטרנסים, מועצם פי כמה וכמה בשל מבנה הארגון ואופיו. בהקשר זה, ממצאי המחקר שירטטו עמימות במדיניות הצה"לית הקיימת בנושא שילוב חיילים טרנסג'נדרים, אשר לעיתים כפתה עליהם לחפש ולהיטמע בקולקטיב הצבאי, יהא המחיר אשר יהא.

התמה השנייה בחנה את נקודת המבט של חיילים אלה על הצבא כארגון ממוגדר. צה"ל בנוי על חלוקה קטגוראלית של גבר/אישה. זהו סדר מגדרי דיכוטומי, כשכל הבירוקרטיה הארגונית מכוילת לפיו והפרקטיקות של הארגון מובנות בהתאם (ששון-לוי, 2006). החוויה של חיילים וחיילות על הקשת הטרנסית היא למעשה חוויה של הימצאות מחוץ לגבולות הבירוקרטיים, ומורכבותה של חוויה זו מלווה אותם במהלך כל שירותם. כך, מהממצאים עלה כי גיוסם מאתגר את התפיסה הבינרית, העומדת בבסיס התרבות והזהות הארגונית הקולקטיבית.

תא"ל (במיל') רחל טבת-ויזל, יוה"ם צה"ל בסמוך לשינוי המדיניות, הדגישה בדיון מעקב בכנסת את הקושי המובנה, אך הצהירה על הנכונות של צה"ל להכיל טרנסג'נדרים:

*"מתוך הבנה שצה"ל זה צבא העם ומתוך מודעות לשונות המגדרית הזו ולבעייתיות שהיא יכולה לגרום לאנשים שונים בתוך מסגרת הצבא, אנחנו פועלים בצורה מאד משמעותית ומאסיבית להתנהגות נכונה ולהכלה נכונה של כל טרנסג'נדר וטרנסג'נדרית שנמצאים בתוך צה"ל [...] אנחנו מבחינתנו חייבים לבנות לו את המעטפת שהשירות שלו יהיה גם משמעותי,*

גם מיטבי, גם מחבק, גם מאפשר וגם שירות שהוא חיובי ועם חוויה טובה. זה הקו שמנחה אותנו בצורה מאד ברורה" (הוועדה לענייני ביקורת המדינה, 23 בפברואר 2016).

בהתייחס לדברי היוה"ל"ם דאז, ובהתאם להנחת ההומולאומיות המובהקת מנקודת מבטה של המדינה כמונח אנליטי המתאר את תהליך ההיטמעות של להט"בים בחברה במטרה לחזק את תחושת שייכותם למדינה (הרטל, 2021), ניתן היה לצפות שבמקרה זה של גיוס לצבא התהליך יהיה ברור ומובנה. בפועל, מן המחקר עלה כי עמימות הנוהל הצה"לי, שנועדה לסייע בגיבוש פרשנות תהליכית, יצרה אתגרים ייחודיים לדור הראשון של חיילים וחיילות על הקשת הטרונית. העיקרון "חליפה לפי מידה", שהוצע בנוהל הצה"לי, מתייחס לתנאי המחיה, לתנאי השירות הבירוקרטיים ולנראות החיצונית הממוגדרת (צה"ל יוה"ל"ם, 2016). יתרה מזאת, במחקר הנוכחי נמצא כי לנוכח העמימות הזאת כל אלה היוו זירת מאבק של החיילים עם הצבא על הכרה בזהותם המגדרית.

לצד העמימות המוסדית, נמצא שהתפתחו פרקטיקות סיווג בירוקרטיות בנוגע למגורים ולמקלחות, שבהן הפכה הגניטליה לגורם מרכזי בקבלת החלטות, אף על פי שלא הוזכרה במפורש בנוהל הכתוב. הדבר גרם לתחושות הדרה והרחקה בקרב מרבית המרואיינים, על אף שבמוצהר התיימרו, לכאורה, להיטיב עימם.

ארגונים צבאיים מייצגים את הזרוע הכוחנית של המדינה ונועדו להילחם ולנצח במלחמות, ולכן פועלים תחת ציווי של אפקטיביות ומוכנות. אולם הם גם ארגונים חברתיים, ולעיתים משקפים (ואף מעצבים) את הנוף החברתי והתרבותי של החברות שמהן הם שאובים. החוק, המדיניות והרגולציה לא תמיד תואמים תרבות, ציפיות מרומזות ונורמות חברתיות (Whitt, 2022). במהלך שלבי הגיוס והחיול חלו תקלות ואיסדרים בקליטת החיילים בתחנות השונות, גם לאחר שאלו הונחו לפעול בהלימה לזהות המגדרית של המלש"בים והחיילים. ניתן להניח שאירועים אלה נבעו מקיבעון של משטרי הכוח הארגוניים או משטרי ההצדקה לעניין הסדר המגדרי בצבא. עם זאת, מדובר במרואיינים המהווים דור ראשון לקליטה המוצהרת של טרנסג'נדרים, ויש לבחון במשך הזמן אם חלה השפעה כלשהי על התפיסה הבינרית כתוצאה מתהליך ארגוני מתמשך.

פוקו (1976) טען כי מתבצע סיווג וסימון של פרטים החורגים מהסדר הנורמטיבי והעברתם למקום מבודד משאר האוכלוסייה, כשנקודת המוצא היא שהבידוד מוחל, בין היתר, לטובתם (יונה וקטרי, 2017). ההצדקה לפרקטיקות ההפרדה היא, לכאורה, שמירה על פרטיות החיילים ונוחיותם, אולם במקרים רבים מדובר בחרב פיפיות כיוון שזה מנוגד לרצונם ולצורכיהם, לרבות העובדה שהשמתם בנפרד הדגישה את שונותם מחוץ לגבולות המגדר ה"נורמליים", לכאורה.

התמה השלישית פרסה תמונה ולפיה הפרפורמנס הצבאי משמש כאתר לסימון מגדרי של המרואיינים. מהממצאים עלה צורך בהכרה ארגונית באמצעות הופעה ייצוגית מגדרית רצויה. המרואיינים ניהלו משא ומתן להשגת הסממנים המגדריים שרצו, לרבות הריטואלים הכרוכים בהם (קבלת מדים והחזרתם, הופעה במדים בטקסים רשמיים ועוד). עוד נמצא שמרואיינים שהחלו שינוי מגדרי במהלך שירותם סבלו מ"תקופת נראות במעבר" ומדיספוריה שהחריפה בשל מראם החרג ששיקף פער בין סימון המדים ובין שלב המעבר בנראותם. כאן בלט ביתר שאת הרצון להרגיש חלק

מהזהות הקולקטיבית הצבאית-לאומית, כפי שהתבטא בפרפורמנס שלהם, גם על "חשבון" מתן תוקף ואשרור זהותם האישית המגדרית וייתכן אף שבניגוד לה.

הפרפורמנס של חיילים וחיילות טרנסים בצבא מתאר את התהליך שבו הם נאלצו ליישם התנהגות, נראות או תפקידים הנוגדים את זהותם המגדרית "האמיתית" או מטשטשים אותה. בתוך סביבה צבאית נוקשה, הפועלת לפי סטנדרטים ברורים של מגדר ותפקידים, חיילים אלה נאלצו במקרים רבים להציג את עצמם בהתאם לנומרות מגדריות שאינן משקפות את זהותם הפנימית. תהליך זה יוצר דיסוננס בין הזהות הפנימית ובין האופן שבו נדרשו להתנהג ולהופיע.

ישראל-נבו (Israeli-Nevo, 2017) טענה כי בניגוד לתהליך הליניארי של השינוי המגדרי החיצוני, האפשרות להשתתף במהלך ביצוע השינוי המגדרי החיצוני מאפשרת לטרנסים הזדמנות להתמקד בהווה, לדחות את שאיפותיהם העתידיות בנוגע לזהותם ולחקור אותן. להחלטה זו יש השלכות ישירות על המראה החיצוני המכונה "בין המגדרים" ועל מידת הנראות כ"עובר" (passing). מצב חיצוני זה מקשה על קטלוגם המגדרי של טרנסים וטרנסיות על ידי אנשים סביבם וגורם לתחושה שרומם והולכו שולל.

המדיניות הצה"לית אוסרת על פרפורמנס צבאי מגדרי שאינו אחיד (צה"ל, 2016). מצב זה הקשה על המרווינים שלא יכלו לבחור להיעדר מהמרחב הצבאי במהלך תקופת השינוי החיצוני או לזכות בתקופת "מורטוריום" לטובת התחשבות בשינויים הגופניים הנדרשים, וזאת עד להלימה חלקית לפחות בין הפרפורמנס הנרכש לזהות המגדרית הרצויה. ממצא זה משקף מציאות שונה מהמקובל בצבאות אחרים, דוגמת הצבא הבריטי, המאפשרים גיוס טרנסג'נדרים בתנאי שסימום הליך שינוי מגדרי (Polchar et al., 2014).

על פי תאוריית ההומולאומיות, שלב הנראות במעבר הוא חלק מהמאפיין הדינמי של ההכלה וההדרה. שלב זמני זה, הנכפה עליהם וגורם להם לסבל נפשי, נמשך תקופה לא קצרה ומשווה להם בעת הזו מיקום מחוץ לספרה הציבורית כמעין "סוטים". שלב הדרה זה ימשך עד שישוּבו למראה מגדרי אחיד, "נורמטיבי", לכאורה, כך שיוכלו להיות מוכלים מחדש: "להט"ב שמשרתים בצבא נתפסים כנורמטיביים, ולעומת זאת להט"ב שצועדים במצעד הגאווה וקוראים לסיום הכיבוש או להט"ב שצועדים ערומים במצעד נחשבים פרובוקטיביים ואף פוגעים בהישיג הקהילה הגאה [...]. הזרם המרכזי מבצע הדרה דרך התעלמות מאישויון כלפי קבוצות חשובות בתוך הקהילה הלהט"בית" [קרי חיילים וחיילות בשלב המעבר] (הרטל, 2021).

ממצאים אלה מלמדים כי אחד האתגרים המשמעותיים ביותר המאיים על התפיסה הארגונית הוא שירות חיילים בעלי זהות מגדרית אֶבִּינרית. המרווינים חוו נוקשות ודבקות בדיכוטומיה המגדרית הקולקטיבית ואולצו להחליט אם זהותם המגדרית היא, לכאורה, של חייל או של חיילת, ולהקפיד על הופעה ממוגדרת אחידה בהתאם. ממצאי המחקר לא העלו פתרונות מוסכמים ברמת המדיניות, כאלה המגמישים את הבינריות שבבסיס הארגון. אילו לא הייתה לגניטליה השפעה לא פורמלית אך כה משמעותית על תנאי השירות של החיילים, כמו שעלה בממצאים, אולי אז יכלו המפקדים לאפשר בצורה רשמית פתרון מותאם ב"חליפה לפי מידה".

נדמה כי לצד המיתוס של היותו "צבא העם", עומד צה"ל בפני אתגר מיוחד של שירות חובה משותף לאוכלוסיות מגוונות המאופיינות בערכים, באינטרסים ובצרכים שונים. צה"ל נדרש להתמודד מול

המתח בין היותו צבא מקצועי ובין הציפייה שהוא יכלול ויכבד את כלל המגזרים בחברה הישראלית. המרקם המיוחד שנוצר משירות אוכלוסיות מגוונות כל כך והחובה לאפשר להן שירות מכבד ולהגן על זכויותיהן מעוררים מתח ומורכבויות רבות (שפרן-גיטלמן, 2020). ההתנגשות בין ערכים בסיסיים המאפיינים את הצבא ובין ערכים המאפיינים מלש"בים וחיילים, כפי שהוצגה בממצאים, באה לידי ביטוי במתח מתמיד בין ערכים סותרים לכאורה: אחדות מול התחשבות בצרכים מיוחדים, והשירות הצבאי כמאפשר ביטוי ומימוש עצמי לעומת הכפפת הפרט לצורכי המערכת.

הדיסוננס בין המערכת הצבאית והמאפיינים הקוויריים של חיילים אלה מעלה סוגיות הנוגעות להתנגשות בין דרישות המערכת הצבאית, המבוססת על אחדות ומבנים מגדריים מסורתיים, ובין הרצון והצורך של החיילים לביטוי ולמימוש זהותם המגדרית. במסגרת מחקר זה מוצע להציב את הערכים הללו על שני קצות של רצף ולראות את המוביליות הקיימת עליו לגבי כל אחת מהאוכלוסיות המתגייסות לצבא. השילוב של אוכלוסיות מגוונות כמו חיילים וחיילות על הקשת הטרגית חושף את המתח בין השאיפה לאחדות צבאית למענה לצרכים אינדיווידואליים של החיילים, ומדגים כיצד מערכת צבאית כזו חייבת להתמודד עם שאלות רחבות של יחסי מגדר-צבא, תוך כדי ניסיון לשמור על אינטגרציה חברתית ותפקוד מקצועי.

לנוכח הממצאים הנוגעים לאוכלוסיית היעד, אבקש להציג את המונח "טרנס-לאומיות", מעין שרטוט תהליך של היטמעות חיילים אלה בקולקטיב הלאומי עם מאפייניו ההגמוניים והסיסג'נדרים באמצעות שירותם הצבאי.

נוסף על כך, חוויית השירות של חיילים מהקהילה הטרנסג'נדרית בצה"ל, כפי שבאה לידי ביטוי במאמר זה, משתלבת בדיון רחב יותר על יחסי צבא-חברה-מגדר. צה"ל, המתיימר להיות "צבא העם", אמור לשקף ברמת המקרו את פסיפס החברה הישראלית. אולם בשל החרגתו משורותיו אוכלוסיות שמשקלן בחברה הישראלית משמעותי, ובשל היותן חלק ממגזרים בעלי מאפיינים דומיננטיים שונים, כגון ערבים, נשים חרדיות או חרדים שתורתם אומנותם, ניתן לתהות אם אומנם מהווה צה"ל גורם מוסדי שוויוני המשקף את פני החברה הישראלית, או שמא זהו ניסיון "חצי" נואש לשמר את ההגמוניה הרווחת בצבא רק בקרב מי שאינם קוראים עליה תיגר בזהותם.

עדיין נותרה לדיון השאלה אם מהלך זה כוונתו לתמוך בהכלה מלאה של חיילים וחיילות על הקשת הטרנסג'נדרית, בשוויון מלא ובזהותם המגדרית האוטנטית או שמדובר ב"פינקושינג" בלבד. היות שמאמר זה מתמקד בדור הראשון של חיילים וחיילות על הקשת הטרנסית לאחר ההצהרה הצה"לית בנושא, מוצע לבחון את הנושא באמצעות מחקר המשך.

ממצאי המחקר הנוכחי תורמים מבחינה תאורטית לספרות המחקרית העוסקת בצה"ל כארגון ממוגדר וכן בשילוב טרנסג'נדרים בצבאות סדירים. כמו כן הם תורמים להבנתן של סוגיות שונות בשילוב בצה"ל של חיילים וחיילות על הקשת הטרנסית לראשונה בישראל, בייחוד על רקע המדיניות המוצהרת. זאת ועוד, ממצאים אלה מאפשרים לבחון בפריזמה של התאוריה של הרטל, ובפרט המונח הומו-לאומיות, את המידה שבה המדינה, כמוסד בעל כוח ממשי בולט, מצליחה (או שמא אינה מצליחה) לקדם הלכה למעשה תהליכי היטמעות חיילים וחיילות אלה בקולקטיב הצה"לי.

מבחינה יישומית, ממצאיו עשויים לסייע בגיבוש מדיניות סדורה ובפיתוח נהלים או פרוטוקול על ידי קובעי המדיניות בצה"ל ביחס לגיוס ולשילוב קבוצה זו. מומלץ לגבש נוהל מורחב שקובע מדיניות

ברורה וקווים מנחים מעשיים יותר לגבי תנאי השירות של חיילים, לרבות הקלה ושילוב בסידורי המקלחות והשירותים וכן סידור המגורים המשותפים. כל זאת באופן שיאפשר הקלה על המערכת והמפקדים שבה מחד גיסא, ויטיב להכיל ולשלב את החיילים והחיילות בקרב קבוצת עמיתיהם, מאידך גיסא. עוד מומלץ לתת את הדעת על תקופת ה"נראות במעבר" ולאפשר רשמית התאמות בתקופה זו, גם אם לא נוצרת עדיין אחדות בפרפורמנס המגדרי.

כמו כן מומלץ למסד רשמית קבוצות מידע ותמיכה למלש"בים, לחיילים ולחיילות על הקשת הטרנסיתתמיכה, מענה חברתי ומידע שיסייע בהתמודדות עם מצבי חיים במרחב הצבאי ובמרחבים אחרים. לבסוף, מומלץ להנגיש מידע מורחב על שירות מסוג זה בצה"ל, לרבות תנאי שירות ברורים, למגוון אנשי קשר בעלי סמכות לפעולה ולטיפול מול מפקדים. כדאי שהמידע יוטמע באתר הצה"לי, בקרב ארגוני הקהילה ובמגוון אמצעי מדיה נגשים נוספים. לצד זאת מומלץ להרחיב את ההסברה הארגונית בצבא, בדגש על אחריות מפקדים לרווחת פקודיהם והעלאת המודעות לצורכי חיילים וחיילות אלה בקרב גורמים מקצועיים בתחומי הת"ש, משאבי האנוש ונוספים, כסוכני שינוי להטמעת מדיניות הגיוון וההכלה ביחידות השונות.

חרף חשיבותו הרבה, למחקר זה כמה מגבלות. מדובר במדגם קטן המאופיין בשונות רחבה של המרוויינים, לרבות מקום שירותם, תקופת השירות, הרקע המגדרי, מועד היציאה מהארון ומאפיינים נוספים. רצוי לערוך מחקר המשך בקרב מדגם גדול ומייצג יותר. עוד מומלץ לערוך מחקר אורך שיאפשר השוואה תהליכית ובחינת מגמות על פני ציר הזמן, שבמהלכו ייאספו נתונים בכמה נקודות זמן, למשל בעת הגיוס ובסיומו. ניתן גם להציע השוואה אל מול החוויה של המפקדים בצה"ל, כלומר מהצד של המערכת, ולבחון אם וכיצד ניתן ללמוד מהצלבת החוויות על הקלת המתח הכרוך בשילובם של חיילים וחיילות טרנסג'נדרים בשירות הצבאי. לבסוף, ניתן להציע מחקר שיעשה שימוש בשיטת מחקר כמותית, שיאפשר לשפוך אור על קשרים בין משתנים ולתקף את הממצאים מבחינת מובהקות, ואולי כך לחשוף משתנים נוספים שלא עלו במסגרת מחקר איכותני.

לבסוף יש לציין כי המחקר הנוכחי מושתת על תיאורי החוויה כפי שנצרכו בזיכרונם של צעירים בני הדור הראשון שהסכימו להתראיין ואשר שירתו בצה"ל בסמוך לתקופת ההצהרה הצה"לית. ניתן להניח שבמהלך השנים נצבר ניסיון ונעשו שינויים באופן קליטת החיילים לצבא, דבר שמעניין לבחון בקרב הדורות ששירתו אחריהם. היות שהמחקר מבוסס על צעירים שהסכימו להתראיין, כדאי לשים לב שרובם חוו גם חוויות חיוביות של גיבוי והכלה ממפקדיהם, דבר המעיד על רגישות ואנושיות. להתרשמותי, במקום שבו אין פקודות ברורות, נכנס רצון טוב של אנשים ומפקדים, דבר שלא יסולא בפז במערכת בירוקרטית רחבת היקף מעין זו.



## מקורות

- אוחובסקי, ג'. (2020). *המהפכה הגאה*. <https://www.youtube.com/watch?v=GUVdBqDjMmE>.  
 בן לולו, א'. (2018). מ"קווין אסתר" ל"קוויר אסתר": מקרא מגילת אסתר בקהילה רפורמית תל אביבית. *מגמות*, 2(2), 162-137.  
 ברשטלינג, א'. (2012). "בכול יש מגדר": על תפקיד העברית בכינון הגוף והזהות הטרנסג'נדריים. *סוציולוגיה ישראלית*, 1(1), 156-135.  
 גל, ר'. (2015). תמורות במרכיבי המוטיבציה לגיוס לצה"ל. בתוך מ' אלרן וג' שפר (עורכים), *השירות הצבאי בישראל: אתגרים חלופות ומשמעויות* (עמ' 37-46). המכון למחקרי ביטחון לאומי.  
 גרוס, א'. (2000). מיניות, גבריות, צבא ואזרחות: שירות הומואים ולסביות בצה"ל במשקפיים השוואתיים. *פלילים*, ט', 183-95.  
 גרוס, א', זיו, ע' ויוסף, ר'. (2016). אם יש סקס אחר הביאווה לכאן ונדעו. בתוך א' גרוס, ע' זיו ור' יוסף (עורכים), *סקס אחר - מבחר מאמרים בלימודים להט"ביים וקוויריים בישראל* (עמ' 11-50). הוצאת רסלינג.  
 דושניק, ל'. (2011). ניתוח נתונים במחקר האיכותני: הצעה לארבעה עקרונות מנחים. *שבילי מחקר*, 17, עמ' 143-137.  
 הוועדה לענייני ביקורת המדינה (2016). *בקשה לוועדת ביקורת המדינה בנושא פרוטוקול 91 - דיון בנושא התנהלות רשויות המדינה בטיפול בקהילה הטרנסג'נדרית בישראל*. <https://m.knesset.gov.il/Activity/committees/Pages/AllCommitteesAgenda.aspx?Tab=3&ItemID=576085>  
 הרטל, ג'. (2021). הומולאומיות והפוליטיקה של תנועות להט"ב בישראל. *עיונים*, 36, 31-9.  
 הרצוג, ח'. (2014). דרכים לדעת - דמיון של התנגדות: מבט פמיניסטי על ריאיון העומק בחברה מרואיינת. בתוך מ' קרומר-נבו, מ' לביא-אג'אי וד' הקר (עורכות), *מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות* (עמ' 32-53). הקיבוץ המאוחד.  
 זילבר, ת'. (2021). חקר יחסי כוח המושקעים במובן מאליו החברתי. בתוך ד' לביא-טובין ומ' לביא-אג'אי (עורכות), *שיחות על מחקר איכותני* (עמ' 19-40). מכון מופ"ת.  
 יונה, ל' וקטרי, ע'. (2017). "אחותי את לא פה לבד": חוויות של שונות מגדרית במערכת הענישה הפלילית. בתוך א' הראל (עורך), *משפט צדק? ההליך הפלילי בישראל - כשלים ואתגרים* (עמ' 595-650). הוצאת אוניברסיטת תל-אביב.  
 יזרעאלי, ד'. (1999). המיגדר בעולם העבודה. בתוך ד' יזרעאלי, א' פרידמן, ה' דהאן-כלב, ח' הרצוג ומ' חסן (עורכות), *מין, מיגדר ופוליטיקה* (עמ' 167-216). קו אדום.  
 לביא-טובין, ד'. (2021). פיתוח תאוריה מנתונים איכותניים. בתוך ד' לביא-טובין ומ' לביא-אג'אי (עורכות), *שיחות על מחקר איכותני* (עמ' 65-82). מכון מופ"ת.  
 לוי, י'. (2009). לאן הולך מודל הגיוס. בתוך פ' יחזקאלי (עורך), *צה"ל - צבא העם או צבא מקצועי* (עמ' 61-52). משרד הביטחון.  
 לרר, ז', בן אליהו, ה'. (2009). צבאות העם: מבנה, זהויות ופיקוח. בתוך: ה' בן אליהו, ז'. לרר (עורכים), *סוציולוגיה של צבא העם - צה"ל מבט מבפנים* (עמ' 395-412). הוצאת העמותה לסוציולוגיה צבאית.  
 לרר, ז' ולוי, י'. (2020). *מדיניות דה יורה, מדיניות דה פאקטו*, תצהיר (בג"ץ 2020).  
 מורגן, ג'. (2010). *דימויים של ארגון*. הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.  
 מלחי, א. (2021). בקיעים בקונצנזוס: צבא העם ומודל הגיוס לצה"ל במציאות חברתית משתנה. גיליון 156. המכון למחקרי דמוקרטיה.  
 משגב, ח'. (2014). פמיניזם, תאוריה קווירית ומחקר גאוגרפי: דיון אפיסטמולוגי ומתודולוגי.  
 בתוך מ' קרומר-נבו, מ' לביא-אג'אי וד' הקר (עורכות), *מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות* (עמ' 152-172). הקיבוץ המאוחד.  
 סדג'וויק, א' ק'. (2010). האפיסטמולוגיה של הארון. *תיאוריה וביקורת*, 37, 304-284.  
 סמוחה, ס' (1999). תמורות בחברה הישראלית - לאחר יובל שנים. *אלפיים*, 17, 261-239.  
 פדבה, ג. (2019). פנאופטיקון קווירי באופן ביקורתי: עיון מחודש במצלמה העירומה בוידאו-קליפ 'אאוטסייד' של ג'ורג' מייקל. *בצלאל: כתב-העת לתרבות חזותית חומרית*, <http://journal.bezalel.ac.il/he/article/4003>.  
 פוקו, מ'. (1996). תולדות המיניות: כרך ראשון - הרצון לדעת. הקיבוץ המאוחד.  
 פלד, י' (1993). זרים באוטופיה: מעמד האזרחי של הפלסטינים בישראל. *תיאוריה וביקורת*, 3, 35-21.  
 צה"ל. (2016). *נוהל שירות טרנסג'נדרים בצה"ל*. [https://www.maavarim.org/files/ugd/6d8b4a\\_0c259f128c3b4213b9a5076df7e4](https://www.maavarim.org/files/ugd/6d8b4a_0c259f128c3b4213b9a5076df7e4)  
 קימרלינג, ב' (1993). מיליטריזם בחברה הישראלית. *תיאוריה וביקורת*, 4, 141-123.  
 קטרי, ע'. (2016). לא עוברות, לא נחמדות - המאבק הטרנסי וטקטיקות של משטור מגדרי בחוקי איסור אפליה. בתוך א' גרוס, ע' זיו ור' יוסף (עורכים), *סקס אחר - מבחר מאמרים בלימודים להט"ביים וקוויריים בישראל* (עמ' 615-656). הוצאת רסלינג.  
 קמה, ע'. (2014). קווים לדמותו של שדה-המחקר הלהט"בי בישראל. *סוציולוגיה ישראלית*, ט"ו(2), 241-261.

קפלן, ד'. (1999). דוד, יהונתן וחיילים אחרים: על זהות גבריות ומיניות ביחידות קרביות בצה"ל. הקיבוץ המאוחד.

קרומר-נבו, מ' וסידי, מ'. (2014). פמיניזם, כתיבה מחקרית ואחרות. בתוך מ' קרומר-נבו, מ' לביא-אגאי וד' הקר (עורכות), *מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות* (עמ' 229-247). הקיבוץ המאוחד.

ריכרט, ש'. (2012). *חוויותיהם של טרנסג'נדרים מהמפגש עם המערכת הרפואית*. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך. המכללה האקדמית תל-אביב יפו.

שילה, ג'. (2007). החיים בוורוד - בני נוער וצעירים - הומואים, לסביות, ביסקסואלים וטרנסג'נדרים. הוצאת רסלינג.

שלסקי, ש'. (2007). ממחקר איכותני לכתיבה איכותית: עניין, חקירה ויצירה. בתוך ש' שלסקי וב' אלפרט (עורכות), *דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירוק המציאות להבניית חקט* (עמ' 17-68). מכון מופ"ת.

שפרן-גיטלמן, ע'. (2020). שילוב נשים בצה"ל בראי פקודת השירות המשותף - מחקר מדיניות 143. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שקדי, א'. (2003). *מילים המנסות לגעת - מחקר איכותני תאוריה ויישום*. הוצאת רמות ואוניברסיטת תל אביב.

ששון-לוי, א'. (2006). *זהויות במדים - גבריות ונשיות בצבא הישראלי*. מאגנס - האוניברסיטה העברית.

ששון-לוי, א'. (2010). צבא, מגדר וזהויות. בתוך פ' יחזקאלי (עורך), *מגדר וצבא* (עמ' 54-64). משרד הביטחון.

- Australian Government Department of Defense. (2017). *Defence Diversity and Inclusion Strategy*. Retrieved from Australian Government Department of Defense: <https://www.defence.gov.au/Diversity>
- Bowen, A. (2006). Grounded theory and sensitizing concepts. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(3), 12-23.
- Charmaz, K. (2000). Grounded Theory: Objectivist and constructivist methods. In M. & (eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed. (pp. 509-535). Sage.
- Dietert, M., & Dentice, D. (2015). The transgender military experience: Their battle for workplace rights. *SAGE Open*, 5-17.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday.
- Goodwin, M., & Chemerinsky, E. (2019). The Transgender Military Ban: Preservation of Discrimination through Transformation. *Northwestern University Law Review*, 114, 751-808.
- Hochschild, A. R. (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology*, 85(3), 551-575.
- Israeli-Nevo, A. (2017). Taking (my) time: temporality in transition, queer delays and being (in the) present. *Somatechnics*, 7(1), 34-49.
- Kameg, B. (2020). Gender Dysphoria in United States Veterans and Military Personnel: Historical Context and Current Policies. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 5-9.
- Kaplan, D., & Rosenmann, A. (2012). Unit Social Cohesion in the Israeli Military as a Case Study of "Don't Ask, Don't Tell". *Political Psychology*, 33(4), 419-436.
- Karazi-Presler, T., Sasson-Levy, O., & Lomsky-Feder, E. (2018). Gender, emotions management, and power in organizations: The case of Israeli women junior military officers. *Sex Roles*, 78(7-8), 573-586.
- McNamara, K. A. (2019). Disclosure of Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender (LGBT) Identity among US Service Members after Repeal of LGBT Military Service Bans (Doctoral dissertation, University of Southern California)
- Polchar, J., Sweijts, T., Marten, P., & Galdiga, J. (2014). *LGBT military personnel: A strategic vision for inclusion*. The Hague Centre for Strategic Studies.
- Puar, J. K. (2018). *Terrorist assemblages: Homonationalism in queer times*. Duke University Press.
- Roberts, C. (2022). Persistence of transgender gender identity among children and adolescents. *Pediatrics*, 150(2), e2022057693.
- Sedgwick, E. K. (1991). *Epistemology of the closet*. University of California Press
- Speckhard, A., & Paz, R. (2014). Transgender Service in the Israeli Defense Forces: A Polar Opposite Stance to the US Military Policy of Barring Transgender Soldiers from Service. unpublished research paper.
- Turban, J. L., Dolotina, B., King, D., & Keuroghlian, A. S. (2022). Sex assigned at birth ratio among transgender and gender diverse adolescents in the United States. *Pediatrics*, 150(3), e2022056567.

Whitt, J. E. (2022). Introduction: lgbt Soldiers in Military History. *International Journal of Military History and Historiography*, 42(1), 7-18